Міжкафедральна науково-дослідна лабораторія
«Життя і творчість Юліуша Словацького та Томаша
Падури у культурному просторі Кременця»
Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної
академії ім. Тараса Шевченка
Часопис «Кременецький культурний контекст»
Видавництво «КРОК»
Кременецький літературно-меморіальний музей Юліуша Словацького
Інститут Івана Франка НАН України
Інститут літературознавства і мовознавства
Університету Яна Кохановського в Кєльце
Кафедра україністики Інституту східнослов'янських філологій
Університету імені Адама Міцкевича в Познані
Кафедра славістики Державної академії
прикладних наук у Холмі

ПОЛЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА УКРАЇНИ У СИНХРОНІЇ ТА ДІАХРОНІЇ. POLSKA LITERATURA UKRAINY W SYNCHRONII I DIACHRONII

До 200-річчя видання поеми польського поета-романтика Антонія Мальчевського «Марія»

Do 200-lecia wydania poematu polskiego poety romantycznego Antoniego Malczewskiego „Maria”

Колективна монографія
Monografia zbiorowa

У двох випусках. Випуск I (Numeratio nova).
https://doi.org/10.37835/263-01-1

Видавництво «КРОК»
Тернопіль, Україна
2026 рік

УДК 82.02

Рецензенти:
Доктор філологічних наук, професор О.С. Волковинський
(Кам'янець-Подільський, Україна);
Доктор габілітований, професор М.Круль-Кумор
(Кельце, Республіка Польща).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ
Олександр Глотов (https://orcid.org/0000-0003-1394-2817) д. філол. н., проф., Кременець – гол. редактор;
Юрій Завадський (https://orcid.org/0000-0003-3300-0771) – к.філол.н., ст. викл., Тернопіль – шеф-редактор;
Мирослава Кавецька (https://orcid.org/0000-0003-3205-4495) PhD, Хелм – заст. гол. редактора;
Мар'яна Маркова (https://orcid.org/0000-0002-3161-5476) д. філол. н., доцент, Дрогобич;
Петро Кралюк (https://orcid.org/0000-0003-1741-1079) прозаїк, публіцист, д.філос.н., проф., Острог;
Ярослав Поліщук (https://orcid.org/0000-0001-7359-8750) есеїст, публіцист, історик літератури, д.філол.н., проф., Познань, Польща;
Оксана Пухонська (https://orcid.org/0000-0003-0543-4847) поет, історик літератури, д.філол.н., Острог;
Ростислав Радишевський (https://orcid.org/0000-0002-6949-7815) д. філол. н, проф., академік НАН України, поет, Київ
Олег Василишин (https://orcid.org/0009-0007-7430-2609) к. філол. н., доц. Кременець;
Джон Даглас Клейтон PhD, проф., Оттава, Канада;
Василь Кучер (https://orcid.org/0000-0002-5078-0805) к. філол. н., доц., Кременець;
Оксана Лабащук (https://orcid.org/0000-0001-6000-7237) д.філол.н., проф., Тернопіль;
Олег Лещак (https://orcid.org/0000-0003-3358-8923) д. філол. н, проф., Кельце, Польща;
Євген Нахлік д. філол. н., проф., академік. НАН України, Львів;
Беата Сівек (https://orcid.org/0000-0002-0742-3431) д.габ., проф., Люблін, Польща;
Денис Чик (https://orcid.org/0000-0002-4304-114X)д. філол. н, проф., Кременець;
Олена Пасічник к.філол.н., доц., Кременець – відповідальний секретар;
Анастасія Михайлюк - редактор (українська мова);
Юрій Завадський – редактор (польська мова);
Валерія Глотова - редактор (англійська мова).

Польська література України у синхронії та діахронії. До 200-річчя видання поеми польського поета-романтика Антонія Мальчевського «Марія». Колективна монографія. /Заг.редакція О.Л.Глотов. Кременецький культурний контекст. У 2-х випусках. Випуск І (Numeratio nova) 2026. Тернопіль: Видавництво «Крок». 102 с.
ISBN 978-617-692-958-1

Мусій Вернигора – легендарний герой української та польської культури, провидець, що передбачав радикальні зміни у долі Польщі. Персонаж творів Ю.Словацького, С.Гощинського, С.Виспянського, І.Котляревського. Картина польського історичного художника Яна Матейка є класикою європейського живопису.

© Текст, автори, 2026
© Укладання, редакція, О.Л.Глотов, 2026
© Обкладинка, Ян Матейко

ЗМІСТ

Вступне слово (*О.Глотов*)

Розділ І. Комплексне дослідження «Література народів України».

§1. Література народів України: науково-методична гіпотеза (*О.Глотов*)

§2. Як українська пісня стала польським гімном (*О.Глотов*)

§3.1. Польська література України. Частина перша: доба Ренесансу і Бароко (*О.Глотов*)

§3.2. Польська література України. Частина друга: класичний період (*О.Глотов*)

§3.3. Польська література України. Частина третя: новий і новітній час (*О.Глотов*)

Розділ ІІ. «Українська школа» у польській літературі.

§1. Непроминальна цінність свободи. За драмою Юліуша Словацького «Кордіан» (*Я. Поліщук*)

Розділ ІІІ. Життя і творчість Антонія Мальчевського

§1. Асиметрії Антонія Мальчевського (*Ю.Завадський*)

ВСТУПНЕ СЛОВО

Історія українських земель упродовж століть формувалася як простір інтенсивних міжкультурних контактів, перетинів та взаємних впливів. Україна ніколи не була етнічно однорідною країною: її культурний ландшафт складається з голосів десятків народів, що жили поруч, взаємодіяли, творили і залишали після себе багату спадщину. Саме тому література України – це не лише творчість українців як титульного етносу, а й широка палітра національних літератур, які існували і продовжують існувати на українській території, формуючи багатовимірний культурний простір. Кримські татари, євреї, німці, болгари, роми, угорці, гагаузи й молдавани – кожна з цих спільнот внесла власний національний досвід, естетику, мовні традиції та художні моделі в спільну історію українського письма. Їхня літературна діяльність розгорталася на межі культур, поєднуючи автохтонні традиції з реаліями українського соціокультурного життя. Вивчення цієї мозаїки національних літератур дає змогу побачити Україну як багатоголосий культурний організм, де взаємодія інакшості й спорідненості стає творчим ресурсом.

Особливе місце у цьому багатоголосому ансамблі посідає **польська література України**, яка має різні виміри та історичні форми. До неї належать і польські письменники, що народилися на українській землі, і ті, хто писав твори про Україну, і митці, які свідомо писали «для України» – тобто для її читачів, у діалозі з українським культурним середовищем. Для багатьох авторів українська земля стала не лише географічним тлом, а й творчим універсумом, джерелом образів, емоцій і сюжетів. Драматична історія Речі Посполитої, традиції полонізованої шляхти, контакти між українським і польським селом, взаємини православ'я й католицизму – усе це стало ґрунтом, на яко-

му вибудовувалася складна, але плідна культурна співпраця двох народів.

У цьому контексті особливу увагу викликає феномен так званої **«української школи» в польській літературі**, що постала в першій половині XIX століття. Для її представників – Антонія Мальчевського, Богдана Залеського, Северина Ґощинського та ін. – Україна була не чужою територією, а простором внутрішньої ідентичності. Їхні твори поєднували польський романтичний дискурс із українськими мотивами: козацьким героїчним епосом, народною пісенністю, міфологією й історичною пам'яттю. «Українська школа» стала чи не першим у Європі художнім явищем, яке відкрило Україну як окремий культурний світ із власною драматургією, символікою й емоційно-філософським виміром.

Не менш важливою є і **література «кресів» двадцятого століття**, яка осмислювала пограниччя як простір культурної взаємодії, конфліктів, порозуміння та втрат. Кресова традиція, сформована в умовах імперських змін, воєн та масових міграцій, зберегла досвід співжиття українців, поляків, євреїв, білорусів, вірмен та інших народів. У XX столітті ця література стала своєрідною хронотопною пам'яттю про багатокультурні регіони, що зазнали трансформацій і руйнувань.

Особливої ваги тут набуває постать **Антонія Мальчевського**, автора поеми *«Марія: українська повість»*, виданої рівно двісті років тому – у 1825 році. Цей твір був не лише першим великим досягненням польського романтизму, а й одним із найперших літературних текстів, що відкрив Європі духовний і історичний світ України. Мальчевський поєднав у «Марії» український історичний матеріал, фольклорні мотиви й романтичну психологічну драму, створивши художній простір, який і сьогодні читається

як символічна мапа українсько-польських культурних перехресть.

Запропонована колективна монографія прагне не лише систематизувати знання про багатонаціональну літературну спадщину України, а й показати її як динамічну систему взаємовпливів. Вона має на меті представити Україну в її історичному й культурному різноманітті, відкрити взаємні зв'язки між народами, що століттями творили спільний простір, а також переосмислити роль польсько-українського діалогу в розвитку європейської культури.

Таке дослідження дозволяє не лише повернути до наукового обігу забуті імена та тексти, але й відповісти на важливе питання: **як багатокультурність формувала українську літературну традицію і як ця традиція, у свою чергу, збагатила європейську культурну мапу**.

РОЗДІЛ І. КОМПЛЕКСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ «*ЛІТЕРАТУРА НАРОДІВ УКРАЇНИ*»

§1. ЛІТЕРАТУРА НАРОДІВ УКРАЇНИ: НАУКОВО-МЕТОДИЧНА ГІПОТЕЗА

https://doi.org/10.37835/263-01-1.01

Постановка проблеми. Усі соціальні та політичні процеси в Україні часів незалежності проходили під егідою двох ключових питань: «Чия в країні влада?» і «Якою мовою ця влада говоритиме?». Зрештою, попередні 70 років існування України у складі суто політичного державного альянсу теж йшлося саме про це: від 1917 року до 1991-го точилася безперервна боротьба між автохтонним народом та засланими владою чужинцями. А перед тим ті самі ігри точилися від Переяславської ради 1654 року і до 1917-го. Станом на сьогодні перемоги не досягнув ніхто, триває війна. Війна власне за це: чия в країні влада і якою мовою ця влада говоритиме.

За владу борються економічні та політичні еліти різного походження, четверо з шести президентів України навчилися української після інавгурації. Переважна більшість населення інших пострадянських держав досі не диференціює у своїй свідомості росіян та українців, вважаючи останніх регіональним («южнорусским») ізводом перших. А найпарадоксальніше те, що доволі велика частина населення України вважає так само.

Єдиний наразі перепис населення України 2001 року продемонстрував несподівані та неприємні для прихильників тої точки зору факти: «За даними перепису населення 2001 р., 37,5 млн. осіб (**77,8 % від загалу**) є українцями і 8,3 млн. (**17,3 %**) – росіянами» (Інформаційно-аналітичні матеріали); «У національному складі населення

України переважна більшість українців, чисельність яких становить 37541,7 тис. осіб, або 77,8% від загальної кількості населення... Питома вага росіян у загальній кількості населення зменшилась на 4,8 відсоткових пункти і складала 17,3%» (Томенко).

На перший погляд ці цифри ні про що не говорять. Однак у них прихований глибинний конститутивний сенс. Тому що у міжнародному контексті є вихідна позиція, згідно з якою «визначаємо країни, в яких понад дві третини населення належать до однієї етнічної групи, як моноетнічні, а ті, в яких таких двох третин немає, як поліетнічні» (Каратницький, с.3-16). А дві третини – це 75 відсотків. Українців за переписом – 77,8 відсотків. Тобто, говорити про те, що ця держава є багатонаціональною, поліетнічною – немає підстав. Тим більше, що та ж міжнародна інституція, яка дала визначення національному статусу держав, продовжила це таким постулатом: «Моноетнічна країна має вдвічі більше шансів бути вільною, ніж багатоетнічна». Красномовний висновок.

Отже тепер, у синхронії, у державі Україна живуть автохтонний народ «українці» («Український народ і його предки були від найдавніших часів автохтонами на території сучасної України» (Енциклопедія українознавства с.34), корінні народи України – кримські татари, караїми і кримчаки («1. Корінний народ України - автохтонна етнічна спільнота, яка сформувалася на території України, є носієм самобутньої мови і культури, має традиційні, соціальні, культурні або представницькі органи, самоусвідомлює себе корінним народом України, становить етнічну меншість у складі її населення і не має власного державного утворення за межами України. 2. Корінними народами України, які сформувались на території Кримського півострову, є кримські татари, караїми, кримчаки» (Закон України «Про корінні народи України»)) та національні менши-

ни (Закон України «Про національні меншини (спільноти) України»), яких у різних пропорціях є понад 120. Найбільш суттєвою відмінністю національної меншини від корінних народів прийнято вважати те, що у переважаючій більшості випадків етноси, що належать до національних меншин України, мають за межами України однойменну державність, тобто: поляки – Польщу, росіяни – Росію, вірмени – Вірменію тощо. Звичайно, можуть сказати, що гагаузи, яких в Україні є 20 тисяч, своєї країни не мають, але, виявляється, існує таки Гагаузія, автономний район в Молдові. Або, наприклад, роми (цигани) точно держави своєї ніде не мають, але для кочового народу це в принципі неможливо. Найбільше проблем виникло з провідною за кількістю національною меншиною, яка вперто не хотіла бути меншиною, а претендувала на статус автохтонного народу, з усіма належними специфікаціями, притаманними автохтону: мова освіти, діловодства тощо.

Але такою є ситуація в Україні станом на тепер, у синхронії. Натомість у діахронії, під кутом зору історичного розвитку, позиції етносів, які населяли нинішню територію нашої держави, могли бути і були принципово іншими, особливо у різних регіонах. Якщо починати «від джерел», то поступово тут жили «трипільці», «скіфи», «сармати», «анти» і десятки інших племен та народностей, які поступово і почергово створювали український етнос. Русь-Україна і сама мандрувала пограниччям Європи і Азії, і транзитом по ній проходили індоєвропейські та тюркські спільноти, залишаючи по собі сліди у мові та культурі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У радянські часи студентам філологічних спеціальностей українських університетів читали курс «Література народів СРСР». Зрозуміло, що дисципліна ця була наскрізь ідеологізована, у ній усі ці народи виглядали такими, що століт-

тями тільки й мріяли про те, як опинитися у «нерушимому союзі республік». Відомо також, що надзавданням цієї частини навчального плану було формування свідомості так званої «радянської людини», «національної за формою, соціалістичною за змістом».

Але майбутні філологи між тим все ж набували інформацію про грузинського «Витязя у тигровій шкурі» («Вепхісткаосані») Шота Руставелі, вірменського «Давида Сасунського» у викладі Ованеса Туманяна, білоруську лірику Якуба Коласа та Янки Купали, прозу Василя Бикова та інших письменників, про яких у шкільному курсі літератури, української, російської чи зарубіжної, не було ані слова, бо вони не підходили під жодне з цих визначень. Певний когнітивний сенс у цьому, безумовно, був, будь-яке знання є корисним, тим більше – знання про культуру держави, громадянином якої ти є. Як мінімум тринадцять національних літератур (15 мінус Україна і Росія) різною мірою, але входили до філологічної свідомості майбутнього вчителя літератури.

Мета дослідження. Актуальний культурний ареал України, по-перше, активно формується у чітко сформульованому українському напрямку, тобто – головними явищами культури України є літературно-мистецькі феномени, створені саме українськими митцями: письменниками, музикантами, художниками, кінематографістами тощо.

Більше того, саме український акцент є історично необхідним, оскільки попередні епохи української культури проходили під насильницьким гнітом інших домінуючих культур, під державною егідою яких перебували частини українського народу. Тому національна свідомість значної кількості українців є мішаною, такою, що складається з фрагментів культур-домінінтів, без усвідомлення їхньої соціальної та історичної ролі. Тож очевидною є неминучість створення саме українського історично-

мистецького фундаменту національного менталітету: українською мовою, літературою, музикою, фільмами тощо. Однак твердження, що українська культура (у синхронії чи діахронії) має або мала на території України монополію, навряд чи буде повністю достовірним. Власне, хоча б з того міркування, що різні частини країни адміністративно належали до різних державних, а значить – і культурних структур. Крім того, до етнічного складу населення України завжди і системно входили і входять не-українські етноси, які мають свою національну культуру (Список іншомовних письменників).

Визначення національної приналежності певної постаті у літературному процесі не завжди було однозначним, найчастіше доводиться обмежуватися фіксацією мови, якою написані твори (або більшість творів, або найбільш відомі твори) автора як показника приналежності до певної національної літератури.

Добір національних літератур відбувався як за ознакою присутності національності у результатах перепису населення України 2001 року, так і за наявністю власне фактів літературного життя цією мовою.

Відразу зазначу, що ми зі світоглядних міркувань не будемо ані наводити приклади, ані аналізувати одну неукраїнську етнічну структуру, яка на найближчі 50-100 років силою обставин випала з поля зору більшості пересічних українців, стала, токсичною, а саме – російську. Це не означає, що дослідники-літературознавці не будуть вивчати процеси, які відбуваються у рамках цієї теми, але ці дослідження набудуть статусу «закритих розробок», не для загалу, а для фахівців. Як були закритими, наприклад, наукові дослідження, пов’язані з державними та військовими таємницями. Це стосується також і білоруської культури, яка фатальним чином у XXI столітті опинилася у фарватері культури свого східного сусіда, який політично і соціально

майже поглинув усі автохтонні ознаки етносу: мову, традиції, літературу. Натомість польська література України слугуватиме матеріалом для окремого дослідження.

Виклад основного матеріалу.

- Є всі підстави зважати на наявність на території сучасної України такого культурного явища як ***кримськотатарська література***, яка створена корінним народом України (475 000 носіїв мови), що нараховує декілька десятків діючих письменників, що має свій літературний часопис (Йылдыз), твори якої неодноразово перекладені на українську (На нашій), яка ретельно досліджується (Кримсько-татарська література) і вивчається як спеціальність в українських ЗВО (Навчально-науковий інститут). Звісно, під кутом зору історії кримські татари, Кримське ханство виглядали як одвічні вороги українців, про це написані десятки гостросюжетних романів, складено сотні лірико-драматичних пісень, і це не може не впливати на сприйняття українцями кримськотатарської культури. Однак об'єктивно маємо усі підстави говорити про те, що у гіпотетичній навчально-науковій дисципліні «Література народів України» кримськотатарська література займатиме своє законне місце.
- Історія **євреїв** в Україні почалася біля двох тисяч років тому (Жиди), практично безперервно триває досі, мала різноманітні, часом досить суперечливі аспекти співіснування з корінним населенням. Але, враховуючи те, що у період між Юдейською війною у складі Римської імперії (70 р.н.е.) та виникненням держави Ізраїль 1948 року євреї не мали своєї автономної державності (якщо не рахувати Єврейської автономної області зі столицею в Біробіджані у складі СРСР та Російської Федерації, у якій кількість власне євреїв завжди була мізерно малою), то євреїв цілком природньо можна було вважати корінним народом України. Єврейська література України (переваж-

но – мовою їдиш), ґрунтуючись на єврейській культурі та українському ландшафті може похвалитися неабиякими досягненнями у творах Шолом-Алейхема, Шмуеля Йосефа Агнона, Переца Маркіша, Лейби Квітка, автора гімну Ізраїлю Нафталі Імбера, Аврама Абчука, Петра Альтмана, Риви Балясної та багатьох інших. Дещо зі здобутків цієї літератури перекладено на українську (Антологія єврейської поезії). Дехто з єврейських літераторів застосовував мову іврит, дехто переходив на російську, а навіть – на українську, але вони залишалися єврейськими письменниками. І без єврейського компоненту історія культури України, історія літератури України буде, очевидно, неповною.

- Історія **угорців** у Європі від 9 століття до наших днів є надзвичайно суперечливою, переселенці з Уралу зі своєю фіно-угорською мовою почувалися і сприймалися серед індоєвропейських племен чужинцями. За право говорити своєю мовою угорцям доводилося відчайдушно боротися, завойовувати своє місце, часом навіть шляхом революцій, у складі різних держав. Тому досі угорці, де б вони не жили, виборюють природні пріоритети, які можуть здаватися комусь і надмірними. У сучасному Закарпатті вільно існують повністю угорськомовні села з угорськомовними школами (Попович), а навіть єдиний в Україні національний заклад вищої освіти – Закарпатський угорський інститут імені невідомого нікому у «великій Україні» Ференца Ракоці II, князя Семигороддя 17-18 століття. Стоять пам'ятники угорському поету Шандору Петефі. Половина угорців Закарпаття мають угорські паспорти, науковці захищають дисертації в Будапешті. За наявності політичної волі оголосити Угорську Народну республіку і відійти у сепаратизм, прикрившись західним сусідом, який тільки на те й чекає – справа декількох тижнів (Мельник).

Звичайно, навчаючись угорською мовою, місцеві школярі вивчають класичну та сучасну (Петер Естергазі, Антал Гідаш) угорську літературу, особливо – творчість таких авторів, які писали про історію і культуру України, наприклад, Мор Йокаї або Адам Бодор. Крім того, є письменники, які або народилися, або мешкали у закарпатських населених пунктах: дитяча поетеса Ержебет Ошват, шахіст і поет Дьозо Віктор Екснер, поетеса Пірошка Рейхард, поет і новеліст Ласло Балла, його син поет Карой Балла, поет і критик Ласло Фабіан. Їхня творчість безумовно насичена реаліями Закарпаття і є невід'ємною часткою культурної свідомості уродженців цього краю. Більше того, виявляється «В Україні живе класик угорської літератури» (Любка 2021) – Золтан Мігаль Нодь, поет і романіст. Угорські літератори Закарпаття мають свій альманах «Együtt» (Разом), який багато років продюсує письменник та історик Дьордь Дупка.

- Існують етноси, які ніколи не мали своєї державності. Ба більше, серед них є такі, які й не претендують на набуття державності, наприклад – цигани, або більш політкоректно – **роми**. Цей народ, історично проживаючи на теренах багатьох країн Європи, усюди зберігав свою культурну ідентичність, наповнюючи нею культуру народів країни перебування. Наприклад, густо насичена ромською складовою література та музика Іспанії, Росії, Угорщини. Репутація кочового народу часто є двозначною, далеко не всі готові визнавати право інших бути іншими (Любка 2015). Ромська мова, будучи індоєвропейською за походженням, на території України має декілька різних діалектів, але не має версії літературної (Данілкін). В Європі добре відоме ім'я ромської поетеси Папуші (Броніслави Вайс), в Україні знають поетів та перекладачів української літератури на ромську Лексу Мануша (Олександр Белугін) та Михайла Козимиренка. Безумовно, вивчення та

аналіз ромської літератури потребує значних додаткових зусиль, але відкидати факт наявності цієї гілки культури та літератури України було би недоцільним.

- Тривалий час досить значна частина території України перебувала у складі Австро-Угорської імперії (Буковина, Галичина), у якій державною мовою була **німецька**. Цей факт не міг не відбитися на загальному стані культури цього регіону: і на мові навчання, і на мові літератури.

Тому Йосип Федькович і Ольга Кобилянська починали свій творчий шлях як німецькомовні автори. Тому зв'язки німецької та української культур є значними і виразними (Дорошенко), аж до легенд про німецьке походження Івана Франка. Тому час від часу виникає питання про те, що німецькомовні письменники Галичини та Буковини «забуті Україною» (Мельник 2006). А серед них є дійсно велети духу і культури, такі, як народжений у Львові і вихований у Винниках Леопольд фон Захер-Мазох, який написав про рідну Галичину чимало якісних текстів. Визнаний одним з провідних європейських поетів чернівчанин Пауль Целан. Містечко Броди на Львівщині пишається тим, що у ньому народився видатний прозаїк XX століття Йозеф Рот, герої романів якого час від часу говорять українською. Вшанований, нагороджений багатьма літературними преміями у Німеччині уродженець Снятинщини прозаїк Манес Шпербер, для України особливо цінний автобіографічною трилогією «Всі прожиті дні». Карла-Еміля Францоза вчила у тернопільському Чорткові української мови няня-русинка, тому у його романах і повістях так часто йдеться про життя українців. Видатна чернівчанка Роза Ауслендер захопила своїми віршами душі європейських читачів.

- Мало хто чув, але є в Україні такий етнос – **румеї**, приазовські греки, які говорять і пишуть

своєю румейською мовою, румеку глоса. Це архаїчна ще візантійських часів грецька мова, яку сучасні греки з Греції геть не розуміють (Нацменшини на лінії).

А румеї не тільки розмовляють, але й пишуть літературні твори. Починаючи з Георгія Костоправа, якого вважають засновником сучасної румейської літератури, його учня Антона Шапурми, який у свою чергу теж мав учня – Василя Бахтарова. До когорти «розстріляного покоління» потрапив поет і перекладач Василь Галла. Учнем Костоправа був і Леонтій Кір'яков, який активно розповсюджував румейську мову. Автором «Гімну греків України» став Донат Патрича. Популярним поетом-піснярем був Сергій Биков.

- На півдні України розповсюджені поселення **болгар** різних історичних періодів (Павленко). Станом на сьогодні відновлено діяльність культурних болгарських товариств, вивчення болгарської мови та літератури у закладах вищої освіти, видання книг, підручників, періодичних видань (Малаш). Болгарська література України не може похвалитися численністю (Болгарські письменники), але тому були об'єктивні причини, як, наприклад, у випадку творчості Івана Мавроді, який починав як болгарський прозаїк, але через те, що у Другій світовій війні Болгарія була не союзником СРСР, його змусили поміняти мову. Натомість Віталій Бошков – письменник-полілінгв, який писав і гагаузькою, і болгарською мовами, не рахуючи й української. Дмитро Пейчев, художник і поет, чиї книжки були видані, на жаль, не в Україні, а в Болгарії. Народилися, жили в Україні й писали про неї менш зазначені на шпальтах популярних медіа, але своєрідні та талановиті письменники: М. Бочваров-Бондар (Михайло Бачваров-Бондар), П. Бурлак-Волканов (Петар Бурлак-Вулканов), А. Жечева, В. Калоянов (Владимир Калоянов), А. Кострова-Терзівець, Н. Стоянов (Чумак 2024), Т. Стоя-

нов, М. Чепразова. Трагічно за умов історичного буревію завершилася доля Мішо Хаджійського (Мишо Хаджийски). Під жорна сталінських репресій потрапив не тільки сам письменник, мешканець легендарного харківського будинку «Слово» Микола Фуклєв, але й його твори. Наші сучасники пишуть болгарською про сьогодення (Ковальова).

- Після того, як у Декларації про незалежність Республіки Молдова (Declaration of Independence) офіційною мовою цієї держави було проголошено **румунську**, різницю між румунськими та **молдавськими** письменниками можна трактувати як регіональну, а не етнічну. Румуни Румунії називають молдаван «бессарабами». Мабуть, хизуються своєю «румунскістю».

Молдавська культура, особливо музична, ще з радянських часів в Україні була досить популярною, завдяки пісням гурту «Норок» («Про що плачуть гітари»), Софії Ротару, пізніше – Дана Балана. У 1940 році, коли Королівство Румунія зробило «жест доброї волі» і віддало Радянському Союзу Бессарабію, завдяки чому Молдова зі складу УРСР вийшла і стала окремою республікою, академік М.С. Державін опублікував у журналі «Советская наука» статтю «Происхождение молдавского народа», де неспростовно, у світлі вчення М.Марра, довів, що молдавани – це переважно слов'яни.

Здавна на тій молдовсько-румунсько-українській смузі фронтиру нуртували феномени, які важко відокремити одне від одного за соціо-психологічними ознаками, які й складають національний менталітет. Класик румунської літератури Міхай Емінеску юнацькі роки провів у Чернівцях, достатньо перекладений на українську. Про українсько-румунські відносини козацької доби писав свої романи Міхаїл Садовяну. Міжнародною зіркою світового масштабу на румунському небосхилі був літератор леонардівсько-

го калібру Мірча Еліаде. З молдовських авторів добре відомі в Україні імена Еміліана Букова, Андрія Лупана, Іона Друце. З Буковини родом були Георге Асакі, Іон Ватаману, Альфред Маргул-Шпербер та Сіміон Гочу, з Одещини – Ністор Кабак.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Перші кроки з впровадження до системи української освіти елементів «Літератури народів України» вже зроблені: до шкільного курсу «Українська література» внесено декілька кримськотатарських письменників, у курсі «Світової літератури» є твори єврейських авторів. Однак відсутня методологічна база та структура дисципліни. Пропонуємо зрушити з місця та систематизувати цей конгломерат з тим, щоби він набув прозорого та дидактично зрозумілого вигляду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань на тему: «Роль, значення та вплив громадянського суспільства на формування етнонаціональної політики єдності в Україні» / *Національна академія наук України. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи* URL: https://kompravlud.rada.gov.ua/uploads/documents/32953.pdf. (дата звернення: 13.10.2024)
2. Томенко М. Результати перепису населення/*Інститут політики*. URL: https://polityka.in.ua/tomenko/content.php?id=pc01-2003-03. (дата звернення: 13.10.2024)
3. Каратницький А. A Good Year for Freedom / *Freedom in the World The Annual Survey of Political Rights & Civil Liberties 1998-1999*. New York, 1999.
4. Енциклопедія українознавства: Словникова частина. Париж-Нью-Йорк, 1995. Кн. 2, [т. 11].

5. Закон України «Про корінні народи України». Ст.1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-IX#Text. (дата звернення: 13.10.2024)

6. Закон України «Про національні меншини (спільноти) України». URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text. (дата звернення: 13.10.2024).

7. Список іншомовних письменників, народжених в Україні./ *Вікіпедія*. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D1%96%D0%BD%D1%88%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D1%96%D0%B2,_%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96. (дата звернення: 13.10.2024)

8. "На нашій, не своїй землі": антологія різномовної поезії України. К., 1995. 413 с.; Сучасна кримськотатарська поезія. Вінниця, 2019. 75 с.

9. Кримсько-татарська література. Сімферополь, 2005.

10. Навчально-науковий інститут філології Київського національного університету ім. Т. Шевченка https://philology.knu.ua/osvitni-prohramy/bak-opysy-op-ta-proh-nd/035-02-b-k/; Навчально-науковий інститут філології та журналістики Таврійського національного університету ім. В. Вернадського https://tnu.edu.ua/struktura/navcalno-naukovii-institut-filologii-ta-zurnalistiki-0/. (дата звернення: 13.10.2024)

11. «Жиди» /*Енциклопедія українознавства: Словникова частина*. Париж-Нью-Йорк, 1955-1995.

12. Антологія єврейської поезії: Українські переклади з їдишу. К., 2011. 704 с.

13. Попович О. Притисянська автономія: збереження культури чи угорський сепаратизм? *BBC News Україна*. 27 березня 2012 року. https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2012/03/120326_zakarpattya_separatyzm_nk. (дата звернення: 13.10.2024)

14. Мельник Р. Майже всі угорськомовні медіа на Закарпатті підконтрольні Орбану і поширюють проросійські наративи. *Детектор медіа*. https://detector.media/infospace/article/221391/2024-01-05-mayzhe-vsi-ugorskomovni-media-na-zakarpatti-pidkontrolni-orbanu-i-poshyryuyut-prorosiyski-naratyvy-doslidzhennya/. (дата звернення: 13.10.2024)

15. Любка А. В Україні живе класик угорської літератури. Чули про нього? *Infopost*. 10 вересня 2021 року. https://infopost.media/v-ukrayini-zhyve-klasyk-ugorskoyi-literatury-chuly-pro-nogo. (дата звернення: 13.10.2024)

16. Любка А. "Варто поборювати власні стереотипи і вчитися мислити критично" *Міжнародний фонд Відродження*. 10 грудня 2015 р. https://www.irf.ua/andriy_lyubka_varto_poboryuvati_vlasni_stereotipi_i_vchitisya_misliti_kritichno/?fbclid=IwY2xjawHrFCVleHRuA2FlbQIxMAABHdnTJbhcfNQzc7J-xIvubM_QJVHPawC4DCTTfu6FNC22aZQAEP0aW4ylaw_aem_Mb8MUAG5WzUWvDF2J_gkgw. (дата звернення: 13.10.2024)

17. Данілкін О. Культура циган України: минуле й сучасність (за матеріалами єдиної в Україні державної циганської колекції, зібраної автором книги). Київ, 2001.

18. Дорошенко В. Зв'язки української літератури з німецькою. *Збруч*. https://zbruc.eu/node/68078. (дата звернення: 13.10.2024)

19. Мельник Л. Забуті Україною. *Німецька хвиля (Deutsche Welle)*. 22.12.2006. https://www.dw.com/uk/%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D1%83%D1%82%D1%96-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%

D0%BE%D1%8E-%D0%BD%D1%96%D0%BC%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%96-%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8-%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8-%D1%96-%D0%B1%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/a-2479899. (дата звернення: 13.10.2024)

20. Нацменшини на лінії розмежування: греки Приазов'я. *Радіо Свобода.* https://www.radiosvoboda.org/a/greeks-of-the-azov-sea/28989654.html. (дата звернення: 13.10.2024)

21. Павленко В.В. Болгари в Україні/ *Енциклопедія історії України:* Т. 1: А-В К., 2003. 688 с. http://www.history.org.ua/?termin=Bolhary_Ukraini. (дата звернення: 13.10.2024)

22. Малаш О.В. Болгарська література/ *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/%D0%91%D0%BE%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0#.D0.91.D0.BE.D0.BB.D0.B3.D0.B0.D1.80.D1.81.D1.8C.D0.BA.D0.B0_.D0.BB.D1.96.D1.82.D0.B5.D1.80.D0.B0.D1.82.D1.83.D1.80.D0.B0_.D1.82.D0.B0_.D0.A3.D0.BA.D1.80.D0.B0.D1.97.D0.BD.D0.B0. (дата звернення: 13.10.2024)

23. Болгарські письменники в Україні. http://abuodes.org.ua/literatura/pisateli_v_ukrajna/. (дата звернення: 13.10.2024)

24. Михайло Бачваров-Бондар — бессерабський мандрівний поет. https://www.bgsleda.com/lichnosti/mihail_bachvarov-bondar/. (дата звернення: 13.10.2024)

25. Петар Бурлак-Вулканов - поет бессарабських болгар. https://www.bgsleda.com/lichnosti/petar_burlak/. (дата звернення: 13.10.2024)

26. Владимир Калоянов. *Литературен свят*. https://literaturensviat.com/?p=5802. (дата звернення: 13.10.2024)

27. Чумак О. Ніко Стоянов: творчий шлях бессарабського поета, перекладача та багатогранного діяча в галузі болгарської мови. *Махала*. 14.01.2024. https://mahala.com.ua/aktualne/niko-stoianov-tvorchyy-shliakh-bessarabskoho-poeta-perekladacha-ta-bahatohrannoho-diiacha-v-haluzi-bolharskoi-movy/. (дата звернення: 13.10.2024)

28. Мишо Хаджийски. *Вікіпедія*. https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B8%D1%88%D0%BE_%D0%A5%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8. (дата звернення: 13.10.2024)

29. Ковальова Г. Про війну, історію та вірність присязі: письменники Болграда Максим Мединський, Іван Нєнов, Валерій Азманов. *Махала*. https://mahala.com.ua/novyny/pro-viynu-istoriiu-ta-virnist-prysiazi-pysmennyky-bolhrada-maksym-medynskyy-ivan-nienov-valeriy-azmanov/. (дата звернення: 13.10.2024)

30. Declaration of Independence of the Republic of Moldova. *Moldova.org*. https://web.archive.org/web/20130830060305/http://www.moldova.org/page/declaration-of-independence-of-the-republic-of-moldova-487-eng.html. (дата звернення: 13.10.2024)

§2. ЯК УКРАЇНСЬКА ПІСНЯ СТАЛА ПОЛЬСЬКИМ ГІМНОМ

https://doi.org/10.37835/263-01-1.02

Будь-яка держава має невід'ємні державні символи: прапор, герб, гімн. Вони можуть зі зміною устрою чи просто історичних обставин змінюватися, але поки є держава – є прапор, герб і гімн. У часи лихоліть саме вони стають маркером приналежності до національної спільноти, знаком «свій-чужий», ідеєю надії на відродження.

Найбільш насиченим змістовим рельєфом з тих символів є, безумовно, гімн або ж славень. У ньому має значення як текст, так і музичне оформлення. Іноді історія гімнів держави є певною мірою відбиттям історії самої держави. Натомість наявність у візуальному та фонічному оточенні середовища певних знаків з переліку символів державності надають змогу визначити час і місце події, наприклад, у документальному чи художньому фільмі, фотоілюстраціях, аудіозаписах тощо.

Історія ***польської держави*** ніколи не була лінійною, у ній було достатньо драматичних та трагічних подій, щоби наповнити ними будь-якого масштабу мистецьку скарбницю літературного, живописного, музичного тощо родів.

Зокрема, можна окремо досліджувати драматургію польського гімнотворення. Будь-яке явище такого характеру повинно містити потужний естетичний феномен, справляти сильне враження на носіїв мови. Рішення щодо того, бути тому чи іншому тексту славнем чи ні, приймає не анонімна художня рада чи редакційна колегія, а той самий Vox populi, народний глас. Крім того, явище повинно відповідати соціальному виклику, ставити мету.

Історія польських гімнів очікувано починається з «Богородиці» («Bogurodzica»), літургійної пісні, яка будучи за походженням контрафактурою, тобто – переробкою

світської рицарської любовної пісні, опинилася у християнському, католицькому обігу завдяки ордену бенедиктинців, які винайшли ноти (Гвідо д'Ареццо) і записали ними цю пісню. Перш ніж стати неофіційним державним гімном, цей хорал прозвучав напередодні усіх знакових баталій: під Грюнвальдом (1410), під Варною (1444), тривалий час був королівським гімном династії Ягеллонів.

Картина Юзефа Брандта «Богородиця» (1909). Польсько-литовське військо співає «Богородицю»

Попри усе те - це ще й перший в історії польської літератури поетичний текст саме польською мовою, а не латиною.

Польський текст	Переклад на українську (***Б.Щавурський***)
Bogurodzica dziewica, Bogiem sławiena Maryja,	Богородице дівице, Богом вславлена Маріє,
U twego syna Gospodzina Matko zwolena, Maryja!	Твого Сина, Властелина, Мати обрана, Маріє,
Zyszczy nam, spuści nam.	Даруй нам, зішли нам.
Kyrie elison!	Кіріє елейсон*.
Twego dziela Krzciciela, bożycze,	Твого труду хрестителя, Предковічний,
Usłysz głosy, napełń myśli	Почуй голос, сповни думи

człowiecze. Słysz modlitwę, jąż nosimy, A dać raczy, jegoż prosimy: A na świecie zbożny pobyt, Po żywocie rajski przebyt. Kyrie elison!	чоловічі. Вчуй молитву, що возносим, І дай те нам, що ми просим: В цьому світі — Боже дбання, А по смерті — раювання. Кіріє елейсон. *Господи, помилуй (гр.)

Починаючи з XIII століття функцію духовного гімну виконувала пісня «Gaude Mater Polonia» («Радій, матінко Польща»), але незмінна латинська версія тексту не посприяла широкому розголосу та застосуванню у польській спільноті, винятком є спільнота академічна, у якій під час інавгурації цей спів звучить разом з класичним «Gaudeamus igitur».

Класик польської літератури доби Просвітництва та поділів Речі Посполитої ***Ігнацій Красицький*** розпочав свою літературну кар'єру з невеличкого вірша, якому судилася помітна в історії доля – бути символом надії у добу розпачу та відчаю, «Hymn do miłości Ojczyzny» («Гімн любові до Батьківщини».

Після остаточного розподілу Польщі значна частина її опинилася у складі Російської імперії і набула ексклюзивного для Європи статусу держави у державі. Імператор Олександр I, загравши з поляками, надав Королівству Польському Конституцію, а собі – трон польського короля. І на замовлення брата імператора великого князя Костянтина 1816 року був написаний для цієї квазідержави належний текст із необхідним для нього звукорядом. Звичайне собі літературне підлабузництво, «конформізм vulgaris», прийнятий всюди і завжди. Гімн прославляв імператора російського, який знищив державу польську, але став її царем. Тут цікаво не те, який був текст «Pieśni narodowej za pomyślność króla» («Національної пісні на благо короля»),

а те, хто його написав. ***Алоїзій Фелінський*** під час інсурекції 1794 року був секретарем та помічником національного героя Польщі Тадеуша Костюшка. Але повстання зазнало поразки, і колишній інсургент подався у письменники, де і досягнув таки визнання, одержавши від російської влади посаду професора та директора Кременецького ліцею. Очевидно – за гімн.

Звичайно, життя в окупованій країні ніколи не було простим, і вибір способу існування, бути колаборантом чи патріотом, – є принципово світоглядним. І приклади відчайдушної опозиції – від Ісуса до Стуса – є достатньо красномовними, далеко не кожен готовий покласти життя на олтар ідеї. Польща, розділена на три частини, тричі повставала. 1831 року, у розпал Листопадового повстання, французький поет-академік ***Казимир Делавінь***, натхненний успіхом паризьких революційних подій 1830 року, пише вірш-відгук на Варшавські баталії. Незабаром текст доходить до адресатів – і ***Ян Кароль Сенкевич***, двоюрідний дід Генрика Сенкевича, один з легендарної когорти випускників Кременецького ліцею (власне закритого внаслідок участі студентів та викладачів у повстанні), пише переклад, який тут же, покладений на музику Каролем Курпинським, стає бойовою піснею повстанців – «Варшавянкою (1831)». Пісня містила й безпосередній заклик до бою – «Hej, kto Polak, na bagnety!» («Гей, хто поляк, у штики!»), який пізніше, у подібних історичних ситуаціях, цитувався, і спогад про участь військ культового російського полководця Олександра Суворова у кривавій різні під Варшавою. І постійно перебувала у резерві кандидатів на державний гімн.

У тому ж резерві був і текст класика польської літератури ***Марії Конопницької***, якій судилося потрапити під прусську зону окупації, «Rota» («Присяга»). Текст урочистий і важкий, загрозливий і похмурий: «Nie będzie Niemiec

pluł nam w twarz» («Не буде німець плювати нам в обличчя»), з літературної точки зору – один з найбільш перфектних зразків пафосно-літургійного співу. Однак власне ота відверта та одностороння германофобія, бодай і сумно пророча, не дозволила цьому тексту виграти перегони на статус національного гімну.

Під час Першої світової війни виник продукт народної солдатської творчості – «My, Pierwsza Brygada» («Ми, Перша Бригада») – відображення важкої стрілецької долі, жертовності поляка заради відродження Батьківщини. Певного колориту, актуального для Польщі й дотепер, додавав тексту ореол легендарного відновлювача Держави – Юзефа Пілсудського («A z nami był nasz drogi Wódz!» - «А з нами був наш дорогий Вождь!»).

1953 року, у розпалі соціалістичної Польщі, дійсно талановитий поет ***Константи Ільдефонс Галчинський*** написав, мабуть, останній свій вірш «Ukochany kraj» («Кохана країна»), у якому не було б нічого кримінального, якби він не був відверто замовним, відчайдушно пропагандистським. Кожен рядок можна цитувати як приклад соціалістичного реалізму у його найгіршій іпостасі: пілоти, робітники, будівельники, солдати, гончарі та інженери лава за лавою йдуть будувати світле майбутнє. І дотепер у інтернет-коментарях дехто шкодує, що цей гімн соціалізму не став заміною «Мазурки Домбровського».

Певною антитезою цієї версії нео-гімну була пісня відомого актора і співака ***Яна Петшака*** «Żeby Polska była Polską» («Щоби Польща була польською»), яка у період діяльності незалежної профспілки «Солідарність» виконувала певною мірою функцію «маршу протесту».

27 лютого 1927 року Польща здобула свій офіційний державний гімн, написаний ***Юзефом Вибіцьким*** у далекому 1797 році, головним героєм якого є генерал Ян Генрик Домбровський, а мелодія співу укладена у розмірі

національного польського танцю мазурка, тому одна з назв гімну – «Mazurek Dąbrowskiego» («Мазурка Домбровського»). У європейському контексті польські пріоритети щодо набуття державної атрибутики були незаперечними, взяти хоча б першу в Європі конституцію, тому образний стрій вірша став прикладом для наслідування деяких слов'янських гімнів (найбільш очевидним є початок гімну України). Сюжет гімну базується на конкретних європейських подіях часу наполеонівських війн та пов'язаних з ними сподівань поляків на відродження державності. Але ця настирлива деталізація історичного минулого не заважала полякам накладати у своїй свідомості прадавні лиха на актуальні напасті. Тому цей текст переміг і продовжує бути одним з головних культурних феноменів польської ментальності.

І на цій оптимістичній ноті можна було б і завершити розповідь про гімн Польщі. Можна. Якби не існувало ще однієї Польщі. Яка зветься **Polonia** (Полонія), що латинською означає власне «Польща». Але поляки словом Polonia звуть ту Польщу, про яку співав Ян Петшак: «Od Chicago do Tobolska» («Від Чикаго до Тобольська»). Тобто, про Польщу, але за її межами, про польську діаспору. Полонія формувалася тривалий час, за різних причин та обставин, існує й дотепер, материнська Польща тою Полонією намагається опікуватися, і правильно робить. І ця Польща має свій власний гімн. Не офіційний, не державний, але має. Називається «Marsz Polonia» («Марш Полонії»). Текст є цілком фольклорним, тобто кожна польська спільнота виспівує ті слова, які їй пасують, додаючи або вилучаючи фрагменти, що відповідають або ж не відповідають ситуації або настрою. Переважна більшість виконавців заспівувала з, так би мовити, обов'язкової програми – з гімну Юзефа Вибіцького, після чого йшла програма довільна, залежна від історії та географії.

Та головний казус тут – не слова гімну, а музика. І тут починається найскладніше. Я не знаю музикознавчої термінології, не уявляю собі, як можна трактувати/оцінювати/схвалювати/заперечувати якусь мелодію бодай. Як на мене, вона, ця мелодія, може бути впізнаваною, такою, що легко запам'ятовується або навпаки, максимум – гармонійною чи какофонічною.

Натомість у теорії віршування є деякі складові, що поєднують поезію і музику. Зокрема, ритм і метр. І тут відомо, що текст «Мазурки Домбровського» написаний чотирнадцятискладовим хореєм. Так само, як і гімн України «Ще не вмерла Україна». А чотирнадцятискладовий хорей з цезурою після восьмого складу – це коломийка: «Je-szcze Pol-ska nie zgi-nę-ła,/Kiedy my żyjemy. Co nam obca przemoc wzięła,/Szablą odbierzemy»// «Ой кувала зазуленька,/кувала, кувала, Дякую ти, маму ненько, /щось мє годувала» // «Ще не вмерла України/ і слава і воля, Ще нам, браття молодії,/ усміхнеться доля». А коломийка – це українська народна пісня і танець, ба більше – це такий піснетанець. І назва його походить від географічної назви Коломия. Криміналу у цьому нема ніякого. І класики української літератури, починаючи від Тараса Григоровича, не гребували для будь-якого змісту віршів цим розміром, і шановані літературознавці рекомендували поетам уважніше придивитися до внутрішніх можливостей народної поезії.

Однак «Марш Полонії» звучить на мотив зовсім інший: української пісні «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці». І тут з'являється простір для окремої наукової монографії: про легендарну Марусю Чурай, яка вважається авторкою цієї пісні, про однойменну п'єсу Михайла Старицького, про повість Ольги Кобилянської «В неділю рано зілля копала», про твори Левка Боровиковського, Степана Руданського, Володимира Александрова, Григорія Бораковського, Володимира Самійленка, Степана Васильченка,

Івана Сенченка, Івана Микитенка, Олеся Барліга – і безумовно про роман у віршах «Маруся Чурай» Ліни Костенко. Словом, це цілий всесвіт. А почалося все з маловідомої повісті третьорозрядного літератора першої половини XIX століття Олександра Шаховського «Маруся, малороссийская Сафо» (1839) та його ж водевілю «Козакъ стихотворецъ» (1815). В історії літератури він залишився завдяки дошкульній епіграмі Пушкіна: «*…Но кто глупей из тройки злой? Шишков, Шихматов, Шаховской!*». Зрештою, ані повість, ані водевіль, склепані нашвидкуруч, з викривленням українських фраз і взагалі мало професійні, не варті аналізу. Матеріал для них автор позичив з оповідей когось з українських літераторів того часу, скоріш за все – Григорія Квітки-Основ'яненка.

Отже, текст пісні, очевидно – літературного походження, бо вишукані тропи, рими, ритміка не залишають у цьому сумніву. Натомість, мелодія, на яку найчастіше виконували і продовжують виконувати цю пісню, уперше офіційно прозвучала власне у тому сумнозвісному водевілі, музику до якого написав найманий італійський музикант Катаріно Кавос, диригент Петербурзької опери. Пізніше Ференц Ліст використав цю мелодію в одному із своїх творів. Попри те ця пісня продовжувала своє натуральне фольклорне існування, тобто, побутувала в українському народному середовищу, поступово набуваючи все більшої популярності. Можливо, завдяки неординарному трагічному сюжету. Для концертного виконання пісню аранжував Семен Гулак-Артемовський.

Але хочу поставити акцент саме на тому, що пісня – українська, тож той факт, що її мелодію у 30-х роках XIX століття почали використовувати для виконання добре відомого на той момент суто польського співу – «Мазурки Домбровського», не знаходить у дослідників пояснення. Більше того, віршовий розмір «Гриця» не зовсім пасує чіт-

кому метру «Домбровського», і для виспівування тексту польського гімну виконавцеві доводиться вдаватися до певних вокальних маневрів.

Можу висловити два припущення, які, на мою думку, можуть пояснити цей факт. Перше: на території так званих Східних кресів (Західна Україна, Волинь) саме у цей період народжувалася і набирала обертів «українська школа» польської літератури. Набувало популярності гасло «Za wolność naszą i waszą!» («За нашу і вашу свободу!»), з яким польські і українські борці за незалежність пройшли довгі роки. Етнічний поляк Томаш Падура писав вірші польськими літерами українською мовою, закликаючи українців до бою. Тому поєднання суто української мелодії та суто польського вірша в одному творі виглядало для поляка, що не має Батьківщини, чимось вельми символічним.

Друге: публічне виконання польського гімну на території Російської імперії було категорично заборонено. Натомість співання дозволеного усіма циркулярами та указами малоросійського фольклору навіть віталося. Куншток полягав у тому, що російський чиновник, здебільшого не надто обтяжений освітою, по-перше, не визнавав існування української мови, а по-друге, не розумів її. Зрештою, як і досі. Розрахунок був на те, що «niemądry Moskal» просто не відрізнить польського вірша від українського, а мелодія звучить та сама, яка продовжує звучати зі сцени Імператорського Маріїнського театру. Тобто, українська пісня маскувала патріотичний польський спів, надаючи йому можливість існувати і розвиватися.

Інформація про такі контакти польської та української культур, на мою думку, є корисною їм обом. Принаймні, це є привід для того, щоби задуматися й спробувати усвідомити логіку історії.

§3.1. ПОЛЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА УКРАЇНИ

Частина перша: доба Ренесансу і Бароко

https://doi.org/10.37835/263-01-1.02

ФАКТОР МОВИ У ВИЗНАЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОГО КУЛЬТУРНОГО МЕНТАЛІТЕТУ. СВІТОВИЙ ДОСВІД

Однією з найбільш болісних і досі не вирішених проблем у науці про літературу є питання про національну ідентифікацію літературного явища. Дослідник змушений шукати компроміси у безлічі багатозначних випадків

і тоді, коли назва країни не збігається з мовою її (усі, скажімо, американські держави), і тоді, коли етнічне походження письменника не вписується у його національну самосвідомість – і багато інших неоковирностей. Очевидним на перший погляд культурним явищем є сумісність у будь-якій національній літературі домінантної мови з тою мовою, якою створюється ця література: німецька мова у літературі Німеччини, французька у літературі Франції і так далі. Однак існують також країни, де державних або офіційних мов є декілька: Швейцарія, Бельгія, Фінляндія, Ірландія, Люксембург, Мальта, Боснія і Герцеговина, Північна Македонія, Кіпр – у **Європі**, Канада, Парагвай, Болівія, Перу, Гаїті – в **Америці**, ПАР, Зімбабве, Кенія, Намібія, Еритрея – в **Африці**, Індія, Сінгапур, Ізраїль, Пакистан, Філіппіни – в **Азії**, Нова Зеландія, Фіджі, Папуа Нова Гвінея – в **Океанії**. І тут цілком закономірно співіснують літературно-культурні феномени, що висвітлюють саме свій лінгвальний сектор: англоканадська та франкоканадська літератури у Канаді, наприклад. Або ж написані німецькою, французькою, італійською і навіть ретороманською мовами літератури Швейцарії, у кожній з яких є свої неабиякі досягнення аж до Нобелівської премії.

Натомість зовсім неочевидним є фактор укритої багатомовності у цілком, здавалось би, моноетнічних з діда-

прадіда країнах. ***Іспанська*** література – це не тільки кастильський Сервантес, але й каталанський Сальвадор Еспріу, баскський Бернардо Ачаґа, галісійська Росалія де Кастро, кожен з яких має своє місце у національній свідомості усього іспанського народу. Література Мольєра і Бальзака висловлювалася не тільки ***французькою*** мовою, хоча культурна централізація і у монархіях, і у республіках була однаково потужною, але й різноманітними варіантами суржиків та мішанок, особливо у творах вихідців з колишніх арабомовних французьких колоній. ***Британська*** література від джерел, на рівні формування англійської мови, була полілінгвальною, з багатьма зовнішніми формантами: саксонським, французьким, латинським, валлійським, гельським, шотландським, ірландським. Значна частина тих народів історично ще й вороже наставлена до носіїв мови суто англійської. А твори, скажімо, Роберта Бернса, написані так званою шотландською рівнинною мовою, залишаються прикрасою літератури британської. ***Німецький*** національний менталітет завжди відзначався суворим ригоризмом, однак не забуваймо, що єврейський їдиш і виріс з німецької, і приніс до світової літератури класику Генріха Гейне та Ліона Фейхтвангера. ***Італійська*** література посідає перше у історичній черзі місце за латинською, тому тривалий час мав місце законний білінгвізм, але й пізніше, після Данте і Петрарки, класики не гребували венеційською мовою (Карло Ґольдоні), неаполітанська, умбрійська, фріульська також знаходили своє місце у мозаїці італійської культури. Література ***США*** від самого початку була іммігрантською, тому – багатомовною. Тож не дивина, що лауреати Нобелівської премії Іцхак Башевіс Зінґер та Володимир Набоков писали спершу своїми рідними мовами, їдиш та російською, а вже потім – англійською.

ПОЛЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА У РІЗНІ ІСТОРИЧНІ ЕПОХИ

Польська література у стосунках з українсько.

Було б ілюзією очікувати, що в українській чи польській літературах справи підуть якимось принципово іншим чином. Тим більше, що історія точилася так, що статус державності далеко не завжди супроводжував формування національних ментальностей обох народів. І смуги, де вершилися долі і націй, і їх культурних поводирів, були широкими та легковажно змінними.

Епоха династії П'ястів (966–1385) будувала і державу, і народ. Доба Ягеллонів (1385–1569) знаменує розквіт польської культури та мистецтва, невипадково цей період усіх європейських народів звуть Відродженням. Золотий вік польської культури, зокрема – бароко, припав на добу Речі Посполитої обох народів (1569–1795). Сумний період польської бездержавності (1795-1918) натомість дав дивовижні плоди у літературі. Карколомна історія Польщі ХХ століття аж до сьогодення продемонструвала як найвищі злети польського духу, так і винятково похмурі сторінки.

Увесь цей час поруч, перетинаючись та перекручуючись, нуртувала історія народу українського. Не маючи на меті аналізу літератури української, згадаємо тільки те, що від часів Русі (Київської), Гетьманату, спільної з польськими долі українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій, коловерті двох світових війн, де українці і поляки були і ворогами, і побратимами, польський культурний дух і мотивував, і пригнічував дух український. І нічого дивного у цьому нема. Змагальницька основа обох національних характерів, завойовницька інтенція польської сарматської шляхти і українського козацтва, закріплена навіть у сучасних державних гімнах, споконвіку провокувала сусідів-суперників до конкурентної борні. Як на полі битви, так і на сторінках літературних творів.

Однак традиційно склалося так, що історик літератури, пишучи том, наприклад, «Історія української літератури 18 століття», аналізує виключно україномовні твори і практично завжди ігнорує написане будь-якими іншими мовами, навіть якщо це було створене там ж, в Україні, у тому самому 18-му столітті і про ті самі явища, що і у щирих українців. Власне, ідея цього тексту полягає у тому, щоби запровадити до історико-літературної національної свідомості фактор наявності у культурному побуті як письменників, так і читачів феномену «іншої культури». Національна свідомість від самого моменту свого виникнення в історії людства завжди формувалася в оточенні та взаємодії з національними свідомостями інших націй. Класики німецької філософії вперто стверджували, що людина починає усвідомлювати сама себе тільки і виключно у порівнянні з іншою людиною. Націй це стосується тою ж мірою.

Хочу навести приклад, який декому може видатися сумнівним. У радянських університетах студенти-філологи слухали курс «Література народів СРСР». Звісно, головною ідеєю цього задуму було формування свідомості «радянської людини», виховання так званого пролетарського інтернаціоналізму і таке інше. Але майбутні вчителі мови та літератури, окрім російської, української та світової літератур, набували знання про грузинську, вірменську, латиську, білоруську і так далі класику, про яку у шкільній програмі не було ані слова. Переконаний, що наявність у навчальних планах нинішніх студентів філологічних спеціальностей дисципліни «Література народів України» могла б створити більш об’єктивну картину національного менталітету сучасного українця, для якого культурна діахронія і синхронія українських євреїв, німців, болгар, румунів, ромів, які посідають позицію національних меншин, поряд з корінними народами України – українцями, кримськими татарами, караїмами та кримчаками, є невід’ємною

часткою національної свідомості. Нинішня Україна є моноетнічною державою, у якій, за результатами єдиного перепису населення, 77,8 % становлять власне українці.

І ці національні меншини, включаючи поляків, протягом усієї історії України як країни мали що сказати про своє життя, своє співіснування з українцями, лагідне чи конфліктне, і власне – казали. У творах літератури, що становили і становлять частку літературного процесу України.

Почати варто з Яна Длугоша, який на перший погляд не має аніякого відношення до України, ніколи на теренах її не жив, до русинів як частини демосу Речі Посполитої ставився як усі шляхтичі 15 століття, тобто – особливих заслуг перед історією України не має.

Але він написав 12-томову «Хроніку Длугоша» – «Annales seu cronicae inclyti regni Poloniae opera», латиною, звісно, де посилався на різноманітні хроніки та літописи, які були не доступні навіть більш пізнім дослідникам. І власне його наукова ретельність, коли він описував епізоди

польського співжиття з княжою Руссю, праматір'ю України – є неоціненним фактором відновлення об'єктивної картини європейської історії та місця у ній українського народу. Тому що, нема де правди діти, легендарна «Повість минулих літ» та пов'язані з нею літературні твори цієї доби є розповідями, які історики здебільшого сприймають «z przymrużeniem oka» («крізь пальці»). І тут Ян Длугош як у певному сенсі стороння особа й стає тим незаперечним аргументом для того, аби засвоїти ці сторінки історії, якими б різкими вони не видавалися.

До тої ж доби належав філософ та богослов Григорій Петрович Сяноцький-Стременчук (Grzegorz z Sanoka), архієпископ Львова, засновник гуманістичного філософського гуртка, який впроваджував ідеологію ренесансного гуманізму, досить несподівану для католицького клірика.

Біографію ж Григорія Петровича львівського та дунаївського періоду у книзі «Життя і звичаї Григорія Сяноцького» написав італієць Філіп Буонакорсі Калімах, який

сам не цурався красного письменства, особливо описуючи свої любовні пригоди з галицькою дівчиною Фаніолою. Постаттю цього рухливого тосканійця, одного з засновників першого у світі Клубу письменників «Sodalitas Litteraria Vistulana» («Надвіслянське літературне товариство»), активно цікавилися як польські (Францішек Яворський), так і українські історики, літератори і журналісти (Ігор Клех, Галина Пагутяк).

Перший повністю польськомовний письменник, батько-засновник польської літератури Міколай Рей з Наґловіц (нині – Свєнтокшиське воєводство) насправді народився у Журавному (нині – Стрийського району Львівської області), тобто – в Україні.

Звісно, для 1505 року обидва села перебували на території Польщі, і принципової різниці між ними не було. Це з ретроспективи часу ми бачимо, що Журавно таке ду-

же українське селище, а Наґловіце – зовсім навпаки. Боюся, що обидва тоді були цілком польськими. Для українського вуха Журавно – хоча б зрозуміла етимологічно назва. Але вона зрозуміла й для вуха польського.

Миколай Рей у XVI столітті створював перш за все польську літературу і польську мову, будучи шляхтичем і дідичем і тих обох селищ, і ще декількох нині теж українських, але подарованих йому польськими королями за літературну працю. Русини, які у масі своїй говорили польською мовою, і не могли зацікавити його ані як активного політичного діяча, ані як пропагандиста живої народної польської мови («*Нехай всі народи знають, що поляки – не гуси, що свою мову мають*»). Звичайно, можна припустити, що як депутата сейму від руського та галицького воєводств його могли інтригувати цивілізаційні та культурні проблеми хлопів-русинів. Але доказів цьому нема. Протестантський, тобто – суто європейський, світогляд Рея, який і спонукав його до національного, польського дискурсу, аж ніяк не давав причин цікавитися уніатськими, тим паче – православними сюжетами з життя невидимих у соціальному побуті раннього Ренесансу русинів. Натомість, об'єктивно кажучи, цей протестантський, тобто – запекло антикатолицький пафос епіграм Рея з книги «Пустощі» («Figliki»), збігався з формуванням у свідомості українців того часу, які ще й не усвідомлювали себе як етнічну окремішність, розуміння права на «іншість», права не бути поляком, не бути католиком. Саркастичні тексти «Баба, що плакала в костьолі», «Ксьондз навчає хлопа вірити у святу трійцю» і тому подібні несамовито некатолицькі вірші, у яких союзником антипапіста Рея виступає як правило селянин, хлоп. А хлоп – то не пан. І дихотомія «хлоп-пан» незабаром стане точно дихотомією «українець-поляк». От така латентна українськість польського класика Миколая Рея. Можна ще зазначити, що аура особистості, особливо –

особистості видатної, живе і після завершення земного шляху. У містечку Микулинці Тернопільської області на католицькому цвинтарі біля костьолу є могила, мабуть, останніх з роду Реїв: Мечислава і Юзефи, власників Микулинців у 1830-і роки.

Уродженець історично руського міста Перемишля Станіслав Оріховський залишив по собі, як то часто бувало, в основному легендарний вислів «Gente Ruthenus, natione Polonus» («Руського роду, а польського народу»), який надихав галичан XIX століття до культурної самоідентифікації, яка не збігалася з поглядами релігійного публіциста століття XVI, але приваблювала своєю парадоксальністю.

Оріховський був автором праць для читача елітного, освіченого та зацікавленого у питаннях релігійного права, тому навряд чи можна казати про його популярність в народі. Однак літератор, що підписувався «Оріховський-Роксолан», для американського історика Сергія Плохія був прикладом «*тривкості руської ідентичності на землях Польського королівства та її здатність асимілювати нових зверхників – польську шляхту*».

XVI-XVII століття для Польщі було добою вельми бурхливою – утворення Речі Посполитої, конфлікти з Московією, Османською імперією, Швецією – тож нічого дивного, що на хвилях соціальних штормів не завжди вдавалося зберегти себе субстанції тендітній та делікатній – красному письменству. Ціла низка авторів, які були синами свого часу, встигли зафіксувати у слові себе і історію, але не встигали здобути визнання у сучасників. Декому пощастило виплисти на поверхню літературного життя через століття, а то й два-три.

Зокрема, чітко потрапляє до когорти польської літератури України народжений у селищі під Львовом Миколай Семп-Шажинський, сучасники якого не встигли розпізнати його як поета. Невеличка книжечка, видана братом, мало не загубилася у часі і просторі, була віднайдена і перевидана через понад двісті років – і тут же загублена. Що викликало масу сумнівів, до того ж мова його віршів була для 16 століття аж надто модерною. Зрештою, не відкидаючи фактору геніальності поета, звертаємо увагу на насиченість книжечки, яка частково вже видана українською, іменами, топонімами та подіями, якими рясніє історія українська. Проживши сумно мало літ, поет не встиг одержати власного відбиття у живописному зображенні. А те мальовидло дев'ятнадцятого століття, на якій зображений хирлявий хлопчисько із лірою в руках, аж ніяк не відповідає, на нашу думку, ані потужній міці його лірики, ані закладеній у прізвищі («Семп», «Sęp» – «шуліка», «хижий птах») амбіції. Тому разом зі штучним інтелектом дозволили собі створити візуальний образ поета, який умістив би у собі і сарматську шляхетність, і ренесансну освіченість, і родову агресивність:

По Україні, особливо – Галичиною, густо насипано пам’яток архітектури, пов’язаних з родом графів Потоцьких, які відзначилися і як магнати, і як військові, і як діячі культури. Серед них поет 17 століття Вацлав Потоцький, який попри активне політичне життя відзначався рекордним для свого часу обсягом написаного – і настільки ж малою кількістю надрукованого за життя.

Для України він цікавий перш за все величним епосом «Хотинська війна», де автор, намагаючись героїзувати польських провідників Ходкевича і Любомирського, проявив себе об'єктивним майстром слова і розповів про роль козацького війська на чолі з гетьманом Петром Конашевичем-Сагайдачним у війні з Османською імперією.

Були у 17 столітті й суто барокові автори, такі як Каспер Твардовський, наприклад, який у своїй творчості пройшов шлях вишуканих пошуків себе від еротичної поезії («Уроки Купідона»), через навернення до побожності («Човен молоді») аж до гімну стояння перед Богом на колінах («Смолоскип Божественної Любові»). Та навіть факт народження у Самборі та проживання у Львові так і не зробили поета частиною історії української культури, бо усі його поетичні блукання відбувалися або у спогадах античності, або у мріях християнства.

ПОПЕРЕДНІ ВИСНОВКИ

Очевидно, що ці міркування не претендують на вичерпність з двох причин:

1. Історія польської літератури є добре описаною та не до кінця структурованою. Достатньо тільки глянути на томи «Ренесанс» і «Барокко» у серії «Велика історія польської літератури», не кажучи вже про те, щоби відчути їхню вагу.

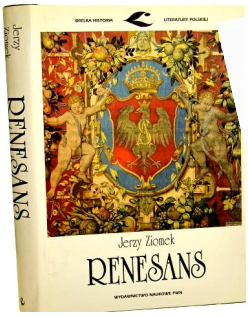

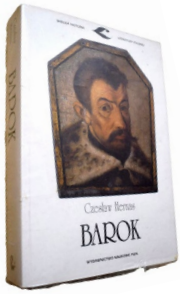

Але поважні дослідники постійно нарікають на те, що їм бракує і фактичного матеріалу, бо він загубився у надрах часу, і усталених теоретичних концепцій, які б дозволили їм позбутися тягаря минулих генерацій. Вистачає сказати, наприклад, про те, що у нашому матеріалі йдеться про події, які здебільшого відбувалися на теренах, що мають у польській свідомості назву «Східні Креси». Але у польсько-українському дискурсі цей термін не є остаточно політично коректним. І що з цим робити, не знають на разі по обидва боки кордону.

2. У традиційній історії української літератури не існує станом на теперішній час феномену «Література народів України». Не існує з багатьох причин, в тому числі – політичних. Внаслідок цього ми змушені шукати для презентації нашого матеріалу теоретично, історично та політично прийнятні формулювання, кордони та способи добору текстів. А писання наукового чи науково-популярного тексту, у процесі якого треба постійно озиратися на внутрішнього цензора, погодьтеся, не сприяє ані повноті, ані коректності, ані достовірності аналізу. Але мусимо у будівлю храму науки класти свої цеглинки незалежно від погоди і настрою.

І крім того – продовження буде. На нас чекають нові сторінки польської літератури України. Які стають такими за умови одного або усіх критеріїв:

вони є явищами, які виникли на території України (у кордонах 1991 року), тобто – **в Україні**;

вони є феноменами культурно-історичного побуту України, тобто – **про Україну**;

вони є доцільними для формування об’єктивного національного менталітету, тобто – **для України.**

Саме цим і будемо керуватися.

§3.2. ПОЛЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА УКРАЇНИ

Частина друга: класичний період

https://doi.org/10.37835/263-01-1.04

Сама по собі ідея поліетнічності будь-якої національної літератури вже давно літає у повітрі навіть у тих випадках, коли національна культура свідомо ізоляціонується, як наприклад, японська, у якій у різні періоди її розвитку були наявні впливи зовнішніх китайської, корейської культур, внутрішньої культури народу айнів, дифузійних нового часу англійської, французької, німецької.

Думка про те, що польська література може бути непольськомовною видається на перший погляд дивною. Тому дослідник називає статтю про те, що у Польщі писалося не тільки «як книжка пише», а ще якось інакше – «Альтернативна історія польської літератури». Не зовсім адекватна, мовляв, щось таке маргінальне. Хоча для польської освіченої людини 17 століття писати тексти латиною, а 19 століття – французькою, було цілком нормальним. І польські євреї, які прагнули просувати мову їдиш та мову іврит, не були винятком, тому що так само робили й євреї українські. Ба більше, серед громадян Речі Посполитої були культурні цигани, роми, які хотіли, щоби їх пісні та вірші були прочитані. При усій повазі до ентузіазму автора статті іноді ця альтернативна історія виглядає не дуже польською: «…перебуваючи в Парижі…, Словацький вирішує стати відомим французьким письменником».

І про українські акценти. **Пйотр Скарґа** – затятий католицький полеміст, ворог православної схизми, ініціатор Берестейської унії 1596 року, яку розумів як об'єднання ортодоксальних християн під проводом Святого Престолу, активний політичний діяч 16-17 століть, безумовно ніколи не був ані голосом, ані символом української культури. Він її впритул не бачив. Але завдяки саме

його теологічним працям, які були яскравим втіленням польської національної ідеї, на українському ґрунті з'явилися праці **Івана Вишенського**, православного українського ченця Афонського монастиря, які заклали підвалини української філософії та богослов'я.

Невипадково на картині Яна Матейка «Проповідь Скарги» серед слухачів прямо по центру картини стоїть зажурена княгиня Ельжбета Острозька, Гальшка – фундаторка православної Острозької академії. У сучасному Острозі саме цю, Матейкову, версію образу Гальшки полюбляють найбільше. Хоча вона, скоріш за все, й далека від оригіналу.

Тобто, релігійний фанатик Скарґа став свого роду тригером для запуску формування національної української культурної ідентичності. Така, на перший погляд – від'ємна, роль, яку зіграв Пйотр Скарґа в історії польської літератури в Україні, але це неминучий фактор культури пограниччя, це той реверс, без якого немає аверсу.

Хуґо Коллонтай не був письменником.

Він був у сенсі літературному політичним публіцистом. Для Польщі вчинив два знакових діяння: написав (разом з Ігнацієм Потоцьким) першу в Європі Конституцію (3 травня 1791 року) – і створив Кременецький ліцей. Нема у Польщі міста, де б не було вулиці Конституції 3 травня. А ліцей як розсадник вільнодумства двічі закривали: спершу цар Микола І після Листопадового повстання 1830-1831 років, коли студенти і викладачі опинилися на барикадах, на уламках Ліцею утворив Київський університет, потім 1969 року український намісник Петро Шелест вирішив, що для райцентру вищого навчального закладу буде забагато – і утворив в обласному центрі Тернопільський педагогічний. Та Кременець виявився ще тим чахликом невмирущим – і у Кременецькій академії зараз є зала імені Хуґо Коллонтая. А викладачі та студенти пам'ятають усіх, і польських і українських письменників, виплеканих на ґрунті Кременця, засіяному гордим поляком, уродженцем волинського села Дедеркали,.

Якщо йдеться про зв'язок «Словацький та Україна», то починати варто за хронологією – з батька, **Євзебіуша-Томаша Словацького**, якому в історії польської літерату-

ри відведено роль автора головного його твору – Юліуша Словацького.

І цей парадокс не можуть подолати навіть найбільш прихильні до Евзебіуша дослідники, бо польська література у світових координатах 19-20 століття набула таких якісних характеристик, на тлі яких постать провінційного викладача риторики та поетики майже не видно. Більше того, під кутом зору нашої проблеми його теж не дуже помітно, бо польським емігрантом в Російській імперії він опинився разом з Польщею, але відмовлятися від польської мови, польської шляхетської культури навіть не подумав – і у своїх перекладах і теоретичних працях залишився європейським інтелігентом початку 19 століття. Тобто, з вихідних орієнтирів, які ми встановили для нашого огляду (в Україні, про Україну, для України) Евзебіушу пасує тільки перший: він дійсно у віці 20 років опинився в Україні, якимось, до кінця не зрозумілим чином, працюючи «геометром», тобто – землеміром, потім – домашнім вчителем, що у тодішніх поняттях – козачком, челядником, зумів досягнути такого рівня освіченості, що став згодом професором Віленського університету та редактором газе-

ти. Часу на виховання геніального сина йому доля виміряла небагато, тому про це говорити марно. Але тут, на польсько-українському, польсько-литовському фронтирі фігура self-made man'а освітянсько-літературного зразка була вельми нетиповою. Нетиповою на відміну від виплеканих у Речі Посполитій інтелектуалів Тадеуша Чацького або Гуґо Коллонтая. І таким саморобним інтелігентам без державної підтримки матінки-Польщі доведеться рости ще сто років, аж до 1918-го. І такі носії та творці польської культури без польської держави і ставали взірцем для наслідування не тільки для позбавлених державності поляків, але й українців, які тільки мріяли про свою державність.

Натомість постать **Юліуша Словацького** апріорі по обидва боки кордону вважається проукраїнською.

Адже факт народження у Кременці, наявність там його будинку-музею, систематичне проведення різноманітних міжнародних культурно-наукових акцій під егідою його імені, зрештою – велика кількість поетичних та драматичних творів, географічно та історично пов'язаних з

Україною, не залишають жодних сумнівів щодо українськості польського класика. Словацький давно і ретельно перекладений кращими майстрами на українську. Нещодавно вже й «Кордіана» перетлумачили. Словацький в українській культурі вкорінився, zakotwiczył się. Що казати, на кременецькому цвинтарі його мама похована.

Правда, народившись підданим Російської імперії, Словацький ідентифікував себе поляком «z krwi i kości» і надовго на окупованих московитами теренах не затримався. Писав ностальгійні вірші, згадуючи землю дитинства, яка говорила до нього польською, пробував знайти колоритні епізоди в українській історії, придатні для його романтичного світогляду.

Серед таких натрапив на історію гетьмана Мазепи. І написав два рази драму «Мазепа». Першу крім автора так ніхто й не прочитав. Але другій він віддав увесь свій палкий талант. Словацького не дуже цікавила політична позиція бунтівного гетьмана, навіть його протистояння з російським царем. Взагалі українська складова образу романтичного героя автором була не зауважена. Дивовижна історія існування карколомної біографії шляхтича Івана Степановича Мазепи-Калединського у європейській літературі ретельно описана у статті «Хитрий, відважний, шляхетний: Мазепа в польській літературі»[1] і давно перестала бути таємницею. Поети-романтики цієї доби неодмінно потрапляли у пастку славетного англійського барда. Не оминув її і романтик Словацький. Бо сюжет його драми – один в один повторює сюжет поеми лорда Байрона. А той у свою чергу спирався на приватні спогади польського шляхтича Яна Хризостома Пасека. Неймовірні любовні пригоди, документальних свідчень яких не було зовсім ніяких – типо-

[1] https://culture.pl/ua/stattia/khytryy-vidvazhnyy-shlyakhetnyy-mazepa-v-polskiy-literaturi

ва провінційна маячня, єдиною принадою якої є стандартний романтичний комплект: чарівна польська панночка, польський король-рицар і відважний молодик з гучним іменем.

Все вирішується мірою поетичного таланту. Байрон такий талант безумовно мав – і локшина, розвішана мемуаристом, стала геніальним твором мистецтва. Який не має ніякого відношення до української історії. Навіть до польської історії не має відношення. Словацький своєю драмою остаточно зайняв місце у польському літературному пантеоні, але вона також була геть не українською. Це ми з вами, читачу, шукаємо зв'язків польської літератури з Україною, а Юліуш Словацький не мав такого наміру. І ця обставина не дискредитує загальноприйнятої думки, висловленої одним з героїв Вітольда Ґомбровича – «*Словацький великим поетом був».*

Інші двоє «віщих поетів», **Адам Міцкевич** та **Зигмунт Красіцький**, обставинами життя та творчості просто оминули Україну, от не було її у їхній свідомості. І нема на то ради.

Від Словацького історія польської літератури веде облік так званій «**українській школі**» письменників, які в своїй творчості зверталися до української історичної тематики, описів побуту і природи, фольклору тощо. Це головна для українсько-польських компаративістів тема, яку вони обговорили неодноразово і з усіх боків. Клієнтами літературознавців прийнято вважати Томаша Падуру, Антонія Мальчевського, Северина Гощинського, Богдана Залеського, Вінцента Поля, Міхала Чайковського, Міхала Грабовського, Юзефа Коженьовського, Чеслава Неймана – які значну частину свого життя провели на благословенній землі України, набралися від навколишнього місцевого населення різноманітної інформації, здебільшого – фольклорного характеру, про злиденну долю неньки, згадали про

не менш злиденну долю нинішніх поляків – і під гаслом «В ім'я Бога за нашу і вашу свободу» почали торувати свій шлях до літератури.

Серед них особливе місце посідає **Томаш Падура**, випускник Кременецького ліцею, де він перейнявся болями козаків з історичних дум і вирішив продовжити цю тему. Причому яко поляк писав ці стилізації рідним алфавітом, а як апологет українства – українською мовою. Ну – як він її засвоїв. Тарасу Григоровичу, зокрема, його вірші до душі не припали. Та й польські літератори на такі кунштюки поглядали кривим оком. На що Падура уваги не звертав, кажучи при цьому «Міцкевич, звичайно, великий поет, а мої пісні співає вся Україна»

В українській Вікіпедії у статті «**Юзеф Ігнацій Крашевський**» є така фраза: «В Юзефа залишились нащадки, які проживають в Україні у місті Винники Львівської області». Апологети польської спадщини на українських землях, на жаль, не завдали собі труду поговорити з Ігорем Крашевським, який навіть не чув про свого однофамільця – титана літератури.

А він таки дійсно був велетнем у красному письменстві, спадщина складає 600 томів літературних творів різноманітних жанрів. Багаторазово згадується, що за цими показниками Крашевський потрапив до книги рекордів Гіннеса. Але, мабуть, він був лише номінантом, бо факту занесення до книги знайти не вдалося.

Дружній шарж на Крашевського, який водночас пише кілька книжок.

Письменник, якому пощастило народитися у Варшаві, був однак більшість свого життя підданим Російської імперії, з якої його вигнали у 1863 році за політичними причинами. Однак наслідки його перебування на території тодішньої України, де він часом досягав неабияких успіхів у кар'єрному зрості, не могли не відбитися й у творчості. Навіть не будемо ризикувати і вдаватися до аналізу безлічі творів у різних жанрах, де події відбуваються саме в українських селах і містах, життя у яких письменникові було дуже добре відомо.

Зупинимося лише на одній повісті – «Хата за селом», 1854 року. Вже назва така – типово українська. Але родзинка цього твору не у фольклоризмі чи махровому позитивізмі. Навколо цієї хати мерехтять орбіти з одного боку європейського, а саме – французького романтизму, а з

другого – не менш відвертого романтизму українського. Бо образ *la femme fatale*, фатальної красуні циганського штибу, Есмеральди з «Собору Паризької богоматері» (1831) Віктора Гюго, який досі кружляє не тільки над Монмартром, заполонив світ.

І у волинському селі з’являється кочівний табір, а у ньому ромський умілець-коваль, його українська дружина – і красуня Аза. І тому ця книга - про вічну трагедію кохання. Повість прикрасила собою польську літературу, впровадивши її до європейського нурту, але на цьому історія не закінчилася. Бо у 1888 році один з українських «корифеїв», Михайло Старицький, вирішив урізноманітнити репертуар театру – і на базі тексту польського класика, який щойно помер, написав п’єсу «Циганка Аза». А вже цій драмі судилося довге і дуже непросте життя. У ролі спокусниці виступала сама Марія Заньковецька.

Польські кінематографісти зняли 1926 року німий ще фільм – за повістю Крашевського, звісно, але з назвою Старицького – «Циганка Аза».

Українська студія Довженка вже на соту річницю п’єси теж зняла фільм, вже безпосередньо за своїм джерелом.

Про класика європейського штибу **Генрика Сенкевича** справедливо пише дослідник: «поляки оточили Сенкевича культом – дехто навіть вбачав у ньому духовного проводиря народу»[2].

[2] Януш Р. Ковальчик Генрик Сенкевич та його літературний маніфест польського патріотизму. https://culture.pl/ua/artist/henryk-sienkiewicz

І для майбутнього лауреата Нобелівської премії центром уваги завжди була історія польська і історія світова. Але аж ніяк не українська. Натомість, коли польські dzieje перетиналися з подіями, значимими для українців, письменник не вагався, і в епопеї «Вогнем і мечем» шляхетні сарматські рицарі відверто протистоять варварам-запорожцям. І режисер Єжи Гофман не став на догоду політичної толерантності декорувати Сенкевича у своїй екранізації роману – і козацькі бестії показані у всій неприкрашеній сутності.

І ця правда, полонофільна та україноφобна, теж потрібна українцям, бо знати як твій народ виглядає в очах іншого народу – неминуча рано чи пізно необхідність.

§3.3 ПОЛЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА УКРАЇНИ.

Частина третя: новий і новітній час

https://doi.org/10.37835/263-01-1.05

Період світових війн, революцій та розпаду імперій надав історії Польщі та України невідворотнього трагічного колориту. Особливо для взаємних стосунків. Що характерно – процес очевидно не завершений, а перспективи – вельми неоднозначні.

Силует держави Польща на карті Європи після набуття незалежності у 1918 році та він же після 1945 року – суттєво відмінні. І оця смуга східних земель відродила у ментальності поляків давній образ «Кресів». Тих Кресів, про які у романтичному дусі писав 1855 року у поемі «Могорт» **Вінценти Поль**:

Ktoby to myślał, ktoby się spodziewał,
Że gdzieś za światem w bodziakach Czehryńskich,
Że gdzieś na kresach niegdyś Ukraińskich
Taki świat dzielny i uroczy bywał?
Хто б то подумав, хто б сподівався,
Що десь за світом, у тернах чигиринських,
Що десь на Кресах, колись-то українських,
Такий відважний і чарівний світ зостався?

Політично коректного, такого щоби влаштував без заперечень усі зацікавлені сторони, аналізу цього явища не вдалося зробити ще нікому. Не будемо зазіхати на це й ми. Просто для робочого ужитку будемо говорити про наявність такого феномену у історії польської літератури – «література кресова». Це літературний процес на землях Західної України, Західної Білорусі та частини Литви. З історичної перспективи, звичайно. Тому що були періоди, коли жодної з названих держав просто не існувало. Як і Польщі.

Тож гроно письменників, які у XX-XXI століттях або народилися, або жили в Україні, або ж писали про Ук-

раїну, досить вагоме, навряд чи вдасться про усіх сказати усе, чого вони вартують. Тому будемо суб'єктивні – і почнемо з кінця.

З літератора, який за сучасними мірками може вважатися досить молодим, він народився 1973 року. Але, не маючи на разі сторінки у Вікіпедії, був помічений редакцією видання «Енциклопедія сучасної України». Адвокат **Пшемислав Ліс-Маркевич** відомий у Польщі перш за все як активний захисник українців Польщі, готовий йти до кінця в охороні їхніх прав. Та головним у нашому випадку є те, що маючи декілька вищих освіт, у тому числі – українську філологічну, Ліс-Маркевич пише художню прозу польською («Spowiedź ducha», «Uszwock», «Żyrardów», «Mariupol») і українською («Москаль», «Ендек») мовами, перекладає на польську українську класику, заснував Товариство імені І. Франка, він сам є одним з центрів сучасної української культури в Польщі. Звичайно, такий затятий поляк-українофіл, який є більшим українцем, аніж багато хто з народжених в Україні, є скоріш винятком, ніж правилом.

На дещо іншому боці перебувають такі літератори як **Влодзімеж Одоєвський** (1930-2016), який, спираючись на власний біографічний досвід, написав гостру як на часи соціалістичні, так і на нинішні, повість про волинський конфлікт «Zasypie wszystko, zawieje...» (Париж 1973), яка ятрила історичний біль тоді і не дає спокою досі. А читацьке сприйняття художньої дійсності є завжди суб'єктивним.

Учень Тернопільської гімназії та студент Львівського університету **Зигмунт Гаупт** (1907-1975) після поразки 1939 року спромігся на еміграцію, де й прожив решту життя. Але, редагуючи нью-йоркський журнал «Америка», не припиняв згадувати у своїх оповіданнях, писаних польською та англійською, криваві сутички Другої світової, у

тому числі, й такі, що розводили поляків та українців по різні боки навіть після війни.

Перебуваючи від часів Другої світової, у якій він брав участь як воїн Армії Крайової, **Павел Ясеніца** (Леон Лех Бейнар – 1909-1970), у стані опозиції до комуністичної влади поневоленої Польщі, у своїх демонстративно опортуністичних історичних оповідях («Річ Посполита обох народів», «Тільки про історію»), що користувалися шаленою популярністю у читачів, явно не шкодував авторитету українських провідників різних історичних періодів, звинувачуючи їх у конформізмі та змові з шляхетським істеблішментом, що, звичайно, не додавало в очах польського читача поваги до українства як такого. Комуністична верхівка буквально знищила його морально та фізично.

Етнічне походження практично, як завжди, не має жодного значення: чи то у випадку руського княжого роду Одоєвських, чи тевтонського Гауптів, або татарського роду Бейнарів – вони були поляками за духом, мовою і культурою.

Окремим рядком треба зазначити титанічну, часто непомітну працю польських перекладачів, які знайомили читацьку аудиторію з українською літературою:

Юзеф Лободовський (1909-1988), поет, який півстоліття був відірваний від Батьківщини, але не забував і про другу свою вітчизну – Україну, як у численних перекладах, так і у оригінальній творчості:

Але ти, Україно, листків цих сердечний біль,
листків, що універсалом бути б хотіли,
а відлітають під вітром, мов голуби білокрилі,
колись, як щасливіші дні у твій край завітають,
прочитаєш, як в мить перед боєм молитву читають,
і сином признаєш своїм, як не нині — в прийдешніх днях,
поета, що ляхом був, та славив тебе в піснях.

(Переклад Андрія Любки)

Юзеф Чехович (1903-1939), редактор і видавець, який загинув у перші дні Другої світової під бомбовою атакою, встигнувши перекласти Тичину і Маланюка, Ольжича і Бажана, Стефаника і Коцюбинського;

Ярослав Івашкевич (1894-1980), майже корінний киянин, класик радянського періоду, але переклав і Шевченка, і Рильського;

Єжи Єнджеєвич (1902-1975) перекладав Драча, Ліну Костенко, написав роман «Звитяга переможених», дії у якому відбуваються у Кременці;

Богдан Задура (1945) привів за собою до польського читацького менталітету цілий загін українських авторів: Павличка, Андруховича, Махна, Жадана, Сливинського, Білоцерківець, Сняданко, Бондара, Клименка.

Однак усі ці імена в контексті явища «Польська література України» є факультативними, основу складають хрестоматійні для Польщі феномени, які виплекані Кресами, виросли на них, писали про них.

Легендарний польський єврей **Бруно Шульц** (1892-1942), що створив з рідного Дрогобича культове місто як для поляків, так і для українців («Цинамонові крамниці», «Санаторій під клепсидрою»), увірвався до літератури та живопису як блискавка, посмертно змагається у світовому пантеоні з Марселем Прустом та Францом Кафкою, хоча помер як справжній єврей – від кулі німецького солдата.

Ще одне кресове місто – Львів – пам'ятає вулиці і будинки, де жив у молодих літах, певно, найбільш знаний у світі польський письменник – **Станіслав Лем** (1921-2006). Попри свою специфіку як літератора (один з провідних у світі авторів у жанрі сайєнс фікшн, наукова фантастика), Лем віддав данину рідному місту у автобіографічній книзі «Високий Замок». Однак навіть у ній Лем не розповів про ті феєричні пригоди, які йому, єврейському юнакові, довелося пережити в окупованому Львові. Біографи

письменника знаходять натяки на жахи того часу, коли невідомо звідки було чекати смерті, у його найбільш фантасмагоричних видіннях та моторошних пригодах на порозі загибелі у романах «Едем», «Повернення з зірок», «Голос Господа», «Соляріс», «Непереможний».

Ян Парандовський (1895-1978) теж молоді літа (з перервою на Першу світову війну, коли як інтернована особа скоротав 5 років у далекому Саратові) провів у Львові, у домі батька, греко-католицького священика та професора теології Львівського університету. Очевидно тато-професор та навчання в університеті благотворно вплинули на рівень амбіцій молодого літератора, який почав свій творчий шлях книжкою «Більшовизм і більшовики в Росії», яка побачила світ 1919 року – і тут же була заборонена і звідусюди вилучена, аж до 1996 року. Він не створював вигаданий світ, як більшість письменників, він досліджував саму ситуацію: як це так сталося, що людина вступає у борню з самим Господом Богом – вирощує те, чого до неї у світі не було. Аналізуючи матеріал книжок та біографій письменників, Парандовський написав кілька книг-есе, найвідомішою з них була «Алхімія слова». Унікальний підручник для людини, яка прагне зрозуміти, що таке література. Та були у нього й художні твори, зокрема, за роман «Олімпійський диск» він 1936 року отримав…бронзову медаль на творчому конкурсі Берлінської олімпіади (!). Причому золото одержав тоді не німець, німець мав срібло, а переможцем став фін.

Відомий у міжвоєнний час письменник **Тадеуш Бой-Желенський** (1874-1941) з початком Другої світової війни переїхав до Львова, який був окупований радянськими військами. Став професором університету, завідувачем кафедри, разом з такими ж утікачами **Вандою Василевською** та **Владиславом Броневським** увійшов до новоствореного львівського відділення Спілки радянських

письменників, словом – знайшов себе. Аж тут у липні 1941-го прийшли німці, зібрали за списком польську професуру – і розстріляли.

Російськомовна єврейка **Зузанна Ґінчанка** (Ґінзбург – 1917-1945), опинившись після революції у Рівному, обрала мовою творчості польську, встигла своєю першою поетичною книжкою 1936 року створити літературну сенсацію. З 1939 по 1945 її життя було грою в хованки: спершу від совєтів, потім від гітлерівців. З трагічним фіналом, бо вдавати арійку вона так і не змогла, а її літературні таланти нацистів не цікавили.

При вході до Тернопільського педагогічного університету висить пам'ятна таблиця польського письменника **Корнеля Філіповича** (1913-1990), уродженця Тернополя, прозаїка, сценариста і поета, друга славетної поетки лауреатки Нобелівської премії Віслави Шимборської, хрестоматійні вірші якої, знані кожному поляку, присвячені саме Корнелю Філіповичу («Кіт у порожній квартирі»). Сам письменник не віддзеркалював у своїх творах галицького колориту, але нікуди не зникало те, що його дідусь був директором тернопільської гімназії, що його мама співала українські народні пісні. У нього на очах створювалося та унікальна багатоетнічна культурна мозаїка, яку потім назвуть міжвоєнною Польщею – і будуть сумувати за нею.

Криворівня, Коломия, Стрий, Львів – етапи життя **Станіслава Вінценза** (1888-1971), поліглота, кандидата філософії, україномана, який встановив власним коштом чи не перший у світі пам'ятник Івану Франку, який тридцять років прожив за межами Батьківщини та приніс до літератури величну книгу про Гуцульщину – чотиритомну епопею «На високій полонині».

Складну і заплутану історію можна розповісти про двох письменниць – **Марію Домбровську** (Шумську) (1889-1965) та **Анну Ковальську** (Хшановську) (1903-

1969). Чоловіками першої були політичний діяч та близький друг Юзефа Пілсудського (Маріан Домбровський) і публіцист, міністр УНР та голова Польсько-українського товариства (Станіслав Стемповський), а за тетралогію «Ночі і дні» вона була п'ять разів номінована до Нобелівської премії. Друга – уродженка Львова, книга про який («На рогатці») займає дуже помітне місце в історії галицької столиці, а її чоловік Єжи Ковальський був професором Львівського університету. І все це – на тлі багаторічної історії кохання Марії і Анни, яка теж стала фактом літератури у творчості обох авторок.

Безумовно, наш матеріал не є і не може бути вичерпним. Знайти відтінки українськості у біографії чи творах польського письменника за великим бажанням можна завжди. Щоб далеко не ходити – **Ольга Токарчук** українською не говорить і не пише, але будь-якому українцю, який навіть не знає про те, що її бабця-українка вийшла заміж за поляка, а Зеленогурщина та Вроцлавщина, «повернені землі», де вона народилася – це той ареал, куди переселяли львівських та тернопільських поляків, цілком очевидно, що її ім'я – не польське, і прізвище – теж не польське. Письменниця «Ольга Токарчук», хоч і лауреатка Нобелівської премії, у польській мовній свідомості – все одно що в українській літературі, наприклад, «Вацлав Пшибишевський». Абрам Ісаакович Кацнельсон був вельми непоганим українським поетом, який навіть після еміграції у США продовжував писати українською мовою, але він навіть не намагався, на відміну від переважної більшості радянських літераторів-євреїв, стати якимось «Свєтловим» чи «Багрицьким», він залишився Кацнельсоном. І українська родова пам'ять Ольги Йосипівни Токарчук таки не мовчить (хоча б у «Книгах Якова») і не буде мовчати.

РОЗДІЛ ІІ. «УКРАЇНСЬКА ШКОЛА» У ПОЛЬСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

§1. НЕПРОМИНАЛЬНА ЦІННІСТЬ СВОБОДИ

(за драмою Юліуша Словацького «Кордіан»)

https://doi.org/10.37835/263-01-1.06

Творча спадщина Юліуша Словацького незмінно втілює засади польсько-українського порозуміння, причому вже майже два століття, відколи поезії романтичного пророка стали відомі широкій публіці. Ця спадщина дуже важлива, адже йдеться не лише про славетного поета польського романтизму, а й про одного з творців польської національної ідеї нового часу. У період, коли Польщі власне втратила державність і коли її еліта була розгублена та деморалізована, Словацький зумів підбадьорити свій народ, даючи йому міцне, яскраве, переконливе художнє слово. Саме тому значення написаного ним лишається неоціненним, а твори поета раз у раз перечитують, знаходячи в них нові акценти та нюанси. І це справа не лише дослідників-спеціалістів, а й читацького загалу, принаймні його активної, патріотично заанґажованої частини.

Віддавна слово польського пророка родом із волинського Кременця інспірувало українських поетів. Цілком закономірно, адже Словацький був органічно пов'язаний з українською землею, причому багатьма узами – через біографію, світогляд, історіософію, естетичні цінності. Така багатовимірна сув'язь із українською землею та українською культурою, очевидно, заважила на тому, що саме Словацький став найбільш харизматичним поетом серед творців української школи польського романтичного письменства. Хоча українські мотиви тісно переплітаються у творчості Антонія Мальчевського (певною мірою вчителя, зразка для наслідування юного Словацького), Юзефа Богдана

Залєського, Северина Гощинського, проте й найбільш зрілому вигляді, найбільш наснажені й глибокі вони виявилися саме в поезії автора «Срібного сну Саломеї».

Творча доля поета не була легкою і вела його трудними меандрами, нерідко наражаючи на внутрішні драми та гострі переживання. Його добровільні чи вимушені мандри різними краями тогочасної Європи створили образ невтомного шукача правди, але вони також сприяли екзотизації постаті Юліуша Словацького в польській культурі. Народжений і вихований у Кременці на Волині, він навчався у Вільні, перебував у Варшаві й Познані, а пізніше багато літ провів у вимушеній еміграції на Заході Європи, безнадійно мріючи про повернення на батьківщину.

Через те небагато існує меморіальних місць, що наближали б для сучасних любителів його поезії культ романтика, унаочнювали б його творчу своєрідність і геніальний дух, що досі вражає пророчою проникливістю. Серед таких місць першість належить, поза сумнівом, Кременцю, де існує меморіальний музей автора «Короля Духа». Це місто вже давно стало об'єктом паломництва численних читачів Словацького, захоплених його талантом та спраглих побачити на власні очі ті локації, які поет з такою витонченою ностальгією згадував у листах до матері з далекої еміграції.

Про зв'язки Юліуша Словацького з Україною та українською культурою написано вже досить багато[3]. Дос-

3 У польському літературознавстві постали численні праці, присвячені таким аспектам, як-от: Czermiński A. *Ukraina w poezji Słowackiego*. Lwów, 1930 [Nakładem autora]; *Słowacki i Ukraina*. Red. M. Woźniakiewicz-Dziadosz. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 2003; Makowski S. *Krzemienieckie źródła twórczości Juliusza Słowackiego*, „Rocznik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza". Warszawa: Wyd. Instytutu Badań Literackich, 2005. Nr 40, s. 87–97; Kozak S. *«Romantyczna Ukraina» Juliusza Słowackiego* // „War-

лідники завважували ґрунтовне знайомство романтичного поета з історією України, з традиційною народною творчістю. Також відзначали вплив культу козаччини, що виявився в глорифікації образу козака в ранній творчості, де ця постать втілює ідеал свободи, відваги та героїзму[4]. Поет був захоплений історичною славою давньої України, оспівував козацтво, яке ранніх віршах було уособленням усіх лицарських чеснот. Український колорит у ранніх творах настільки органічний, що його постать виходить поза рам-

---

szawskie Zeszyty Ukrainoznawcze" (pod red. S. Kozaka). Warszawa: Wyd. Tyrsa, 2000; Dopart B. *Wieszcz Ukrainy w czasach Józefa Bohdana Zaleskiego, Juliusza Słowackiego i Tarasa Szewczenki* // „Rocznik Komisji Kultury Słowian PAU", tom XII, Kraków: Wyd PAU, 2016; Toruń W. *Ukraina Słowackiego. Inspiracje, obrazy, idee*, [w:] *Prace dedykowane profesor Swietłanie Musijenko*, Białystok: Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego, 2013, s. 577–584 та ін. Також подібні мотиви надихали багатьох дослідників з України. Варто нагадати їхні праці: Рихлік Є. *Українські мотиви в поезії Юліуша Словацького*. Ніжин, 1929; Вервес Г. *Юліуш Словацький і Україна. Літературно-критичний нарис*. Київ: Держлітвидав, 1959. З сучасних слід назвати наукові розвідки Євгена Нахліка, Ростислава Радишевського та ін.: *Юліуш Словацький і Україна: збірник наукових праць*. За ред. Р. Радишевського. Київ: Міжнародна Школа Україністики НАН України, 2000; Нахлік Є. *Творчість Юліуша Словацького й Україна. Проблеми українсько-польської літературної компаративістики: дослідження, статті*. Львів: Б/в, 2010; Nachlik J. *Ukrainskie i polskie elementy w* Snie srebrnym Salomei *Juliusza Słowackiego* // *Słowacki i Ukraina*. Red. M. Woźniakiewicz-Dziadosz. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curii-Skłodowskiej, 2003; Radyszewski R., Zymomrya M. *Ukraiński kontekst twórczości Juliusza Słowackiego* // *Piękno Juliusza Słowackiego*. Red. J. Ławski, K. Korotkich, G. Kowalski, t. 1. Białystok: Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego, Wyd. UwB, 2012 [Seria Przełomy/Pogranicza, VI].

4 Sosnowska D. *Ambiwalencje i zprzeczności. O dziwnych Kozakach w polskiej literaturze romantycznej* // „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze" (pod red. S. Kozaka). Warszawa, 1994; Witkowska A. *Dziko – pięknie – groźnie, czyli Ukraina romantyków* // „Teksty Drugie", 1995, nr 2, s. 20–30; *Szkoła ukraińska w romantyzmie polskim*. Pod red. S. Makowskiego, U. Makowskiej, M. Nesteruk. Warszawa, 2012.

ці творців української школи польської поезії, вона суголосна настроям багатьох тогочасних українських авторів. Наведемо хоча б пасаж з *Української думи* (в оригіналі – *Dumka ukraińska*):

«При діброві, у долині
Білу хату бачить око.
Там Дніпро в шумному плині,
Там береза є висока.
Місяць ллє на хатку світло,
Від якого все поблідло:
То пірне в туман сріблястий,
То сховається в хмаринах,
То у вир Дніпра загляну,
Заблищить в його глибинах»[5].

Рання творчість Словацького в цілому позначена українською тематикою та мотивікою, хоча можна простежити певну еволюцію в формах художнього втілення козацького культу. Так, Адріан Чермінський (Adrian Czermiński), досліджуючи українські симпатії поета в цікавій, хоч і призабутій розвідці 1930 року, фіксував їх у трьох значущих періодах[6]. У першому з них молодий автор наслідував старших представників української школи польської поезії, тобто Антонія Мальчевського та Северина Ґощинського, що позначає його твори серед характерних зразків раннього романтизму[7]. У другому періоді українські мотиви виступають поряд з іншими, але вони міцно «заражені» ностальгією, котру поет відчуває у вигнанні. Тоді вже він оглядає Україну з відстані – не тільки часової, а й екзистенційної, з усією гіркотою усвідомлює неможли-

[5] Див.: Словацький Ю. Українська дума. Упор, вст. ст. В.Звенигородського. Львів: Каменяр, 1993, с. 27, 29.

6 Czermiński A. *Ukraina w poezji Słowackiego*. Lwów, 1930.

7 Makowski S. *Słowacki: kontynuator Malczewskiego* // „Przegląd Humanistyczny", 1996, nr 40 (2), s. 411–429.

вість повернення до краю своїх юначих мрій. Образ України набуває характеру урочого й піднесеного, стає предметом проникливої рефлексії, як-от у «Думі про Вацлава Жевуського» («Duma o Wacławie Rzewuskim»).

В еміграції історія по-новому відкривається перед автором, збагачена яскравими картинами його поетичної уяви. Замість юнацького наслідування тут маємо справу зі зрілою (нерідко смутною та гіркою) рефлексією, відображає зв'язок часів не в хронологічному та історичному вимірі, а у вимірі символічному, який вказує на приховані паралелі поміж минулим і сучасним. Народність Словацького реалізується вже не в безпосередньому значенні – як вплив фольклору й переспівування історичної героїки, а в індивідуальному авторському осмисленні, що виявляє світоглядні орієнтири творця. Саме таке сприйняття минулого засвідчене у передмові до знаменитої «Балладини». Поет заявляє: «Я з давньої Польщі створюю фантастичну легенду, з вікової тиші видобуваю пророчі хори»[8].

Таким чином, у третьому періоді романтичний пророк сприймає Україну як тло драматичної, суперечливої історії, яка значною мірою перегукується з колізіями сучасності. Ця земля викликає в його творах не тільки правдиву залюбленість та ностальгію, а й апелює до пробудження демонічного та апокаліптичного духу. Нагадуючи епізоди минулого, Словацький зображує драматичну і трагічну долю людини, що змагається з тягарем екзистенції, адже вона опиняється у вирі фатальних конфліктів і змагань за виживання.

Усе це свідчить, наскільки міцно переплелися українські мотиви у творчості Юліуша Словацького. Нерідко дослідники дошукуються схожості поміж Словацьким та Шевченком – саме на цьому ґрунті, стверджуючи багато-

[8] Słowacki J. Dzieła. T. 3. Kraków, 1882.

вимірне осмислення України, що аж ніяк не зводиться до беззастережного культу, а виражене всім спектром емоційно-експресивної реакції – від глорифікації до неприйняття й прокляття. Так, Максим Рильський твердив:

«Можна, звичайно, говорити про спільні фольклорні джерела, що породили ці незвичайно подібні між собою і за настроєм, і за окремими виразами пісні. Але цікаво, що і в Словацького, і в Шевченка ми бачимо вигадливу верифікацію, складну строфіку, зовсім не властиву народним зразкам. Говорити тут про вплив поета на поета, про ремінісценції […] не годиться. Але, можливо, набагато цікавіше, ніж вишукувати впливи і ремінісценції, щасливо знаходити збіги та близькість образів і мотивів великих поетів!»[9]

Творчі спроби перекладати Словацького та адаптувати його твори для українського читача почалися ще в XIX ст. Вони мають уже тривалу традицію – від Олени Пчілки та Івана Франка до Максима Рильського, Бориса Тена та Дмитра Павличка. Слід зазначити, що переклади здійснювалися за різних обставин і з різними цілями, через що їхня якість не завжди висока. До того ж, бралася до уваги актуальність тих або інших творів Словацького, що найчастіше мотивувала перекладачів.

Для сучасного українського читача доступні солідні видання його творів, що засвідчують зрілий ступінь перекладацької майстерності. Саме такими є книги, здійснені завдяки львівському університетському видавництву «Світ» (2005, 2011)[10] у співпраці з видатним поетом і перекладачем Романом Лубківським.

---

[9] Рильський М. Юлиуш Словацкий и украинская поэзия, Рильський М. Зібрання творів: У 20 т. Т. 14. Київ: Наукова думка, 1986. С. 420.

[10] Словацький Ю., *Срібний міф України: Поезії. Поеми. Драми*. Львів: Світ, 2005; Словацький Ю. *Зібрання творів: у 2 т.* Упор., вст. слово, заг. Ред. Р. Лубківськоого. Львів: Світ, 2011.

Незважаючи на ґрунтовне представлення творів поета в українських перекладах, існують у цій сфері виразні пробіли. Так, перекладачі зазвичай віддавали перевагу поезії польського барда, а от його драматичні твори менше привертали увагу. Так сталося не тільки через те, що драми складніші для перекладу. Більші тексти Словацького мають свої таємниці, довкола яких досі сперечаються спеціалісти. Варто звернути увагу на таку особливість: багато драм і драматичних поем Юліуша Словацького лишилися не завершеними, причому з різних причин. Поет, як видно, не був цілком задоволений із рукописів і прагнув до них повернутися за якийсь час. А от умови еміграції, а також тривожні настрої й емоційні стани не дозволяли завершити почате. Зрештою, це не виняткова ситуація для романтичного поета, який керувався силою свого натхнення, а не прагматичним розрахунком.

Драма «Кордіан» (1834) належить до найскладніших та найбільш символічних творів у спадщині Юліуша Словацького. Вона має виняткове значення як у творчій біографії автора, так і в польській інтелектуальній історії, знаменуючи важливий етап пошуків національно-культурної своєрідності у темні бездержавні часи Щоправда, вона також не була свого часу завершена. Фінал твору залишився відкритим. Тривалий час серед літературознавців не було згоди щодо того, як розуміти факт незавершеності багатьох творів поета. Так само їхній клопіт полягав у тому, щоб опрацювати чернетки та різні редакції в пошуках оптимального тексту.

Недавно нарешті з’явився друком повний переклад цієї драми українською. Видання було здійснене львівським видавництвом «Літопис», а переклад виконав Віктор

Мельник[11]. Отже, драма вже має українського читача. Цікаво, які саме її акценти правлять за найбільш актуальні. Варто завважити, що цей твір був написаний після поразки антицарського Листопадового повстання 1830–1831 рр., що надовго похоронило надії поляків за відновлення власної держави.

Можна лише здогадуватися, з якими емоційними пристрастями був пов'язаний задум драми, якщо він дався поетові такими дорогими зусиллями. Однак це не єдиний текст, який Словацький лишив недопрацьованим[12]. Відтак, закономірно виникає питання: з чим це було пов'язане? Чи йдеться про романтичний порив, чи про недбалість, чи про неувагу до своїх рукописів?

Сучасний дослідник Марек Трощинський, що провів ретельний аналіз багатьох художніх текстів Словацького, приходить до висновку, що їхня незавершеність не є наслідком випадковості чи недбалості. Вона має характер концептуальний і пов'язана з тим, що романтичний бард розраховував на активного читача, в особі якого бачив уважного й розумного співрозмовника. Тому він окреслював коло проблем і образів, проте не розкривав усієї суті, сподіваючись на співпереживання того, хто читатиме його пристрасну поезію. «Словацький ставив свого читача перед загадкою та відсилав до трансцендентного сенсу; з уламків, ізотопів чи фракталів дозволяв відчути цілість – але не доткнутися до неї. Так само, як в алюзійній поемі, втягав уяву та розум читача в гру – гру про сенс – про все. Значення є парадоксальною зв'язкою сенсів, а їхня межа –

[11] Словацький Ю. *Кордіан*. Пер. В. Мельника. Львів: Літопис, 2024. 148 с.

[12] Troszyński, M. Słowacki pisze dramat // *Przestrzenie Teorii*. 2010. Nr 13. S. 13. URL: https://doi.org/10.14746/pt.2010.13.1.

в нескінченності. Звідси весь час незавершена дія, напруга і сподівання. Тривай, мите» [13].

Драма у віршах , що отримала назву головного героя Кордіана, була створена в гнітючі для польського руху роки. Вона з'явилася з-під пера романтика вже в роки поневіряння чужиною: гіркоту цих років, тягар докучливих роздумів поет цілком виразно передав у цьому творі. Варто підкреслити подвійну природу туги автора. Із невдалим повстанням були втрачені не тільки великі надії національної еліти, причому втрачені надовго: нагадаємо, що відновити польську державу чи, точніше сказати, створити її заново вдалося лишень після революційної хвилі 1917 року. Із невдачею Листопадового зриву безпосередньо пов'язана і внутрішня драма автора, творча кар'єра якого зламалася на самому злеті. Утім, і перше, і друге, тобто особисте і загальне він переживав у нерозривному зв'язку.

У цьому полягає феноменальність романтичного світогляду: поет гостро відчував відповідальність не тільки за себе та свої дії, а за цілий народ, розділяв його радість і горе, вболівав над його помилками й невдачами. Творчість Юліуша Словацького – переконливий приклад саме такої настанови, і драма «Кордіан» у цьому контексті характерна як зразок патріотичної заанґажованості. Автор утілював архетипні ознаки своєї спільноти, речником якої він себе відчував. Поетові вдалося виразити ці настрої глибоко й оригінально, через що твір став непересічним набутком польської літератури.

Однак роздуми про сучасне – на поверхні. Уважний читач твору осягне також масштаб інтертекстуальних віднесень – від Святого Письма до Шекспіра (прикметно, що Кордіан в одному з епізодів зображений за читанням «Короля Ліра»; це, звісно, не випадкова асоціація, бо трагедія

[13] Там само, s. 28.

літературного персонажа проектується на переживання юнака), Вольтера та Байрона. Драма упроваджує в світ філософських пошуків, передусім щодо поняття свободи, яке стало наріжним у бурхливому XIX столітті. А ще завважимо гостру атмосферу дискусій довкола актуальних на той час проблем польського буття, яку Словацький веде з іншими романтиками – від Юліана Нємцевича до Адама Міцкевича, з яким мав найгостріші дебати, що тривали роками.

Після 1831 року провідні поети романтичної епохи – Адам Міцкевич, Юліуш Словацький, Богдан Залеський та інші – стали вимушеними емігрантами. Їм довелося не раз згадувати минуле, а також напружено дошукуватися причин поразки юнацьких мрій та сподівань. Кожен робив це на свій спосіб. Словацький мав власний погляд на творчість у період морального упадку, що блискуче відображено у пролозі до драми «Кордіан», де наводиться три позиції мистця щодо патріотичного чину. Поезія, твердить автор, може або потішати в смутку та скорботі, або абстрагуватися від поразки та оспівувати красу природи й земну екзотику, або ж закликати до мобілізації та боротьби, не тратячи при цьому духу спротиву й напористості. Звісно, автор прихильний до цієї третьої позиції, яку він, власне, відстоює самим фактом написання драми:

«З воскреслих рицарів зірву убрання згниле,
Усіх обвію неба польського блакитом,
Всім душі освічу промінням, чистим світлом
Народжених надій – аж поки пройдуть перед вами,
Зустрінуті усмішками, проведені сльозами»14.

Що міг протиставити поет настроям зневіри та упадку, які охопили вчорашніх повстанців, а тепер вигнанців, що ностальгійно згадували про свою Батьківщину на чу-

[14] Словацький Ю. Кордіан, с. 19.

жині? Очевидно, силу духу. Саме так він учинив, виводячи на перший план юного героя – п'ятнадцятилітнього палкого юнака з ім'ям Кордіан (символіка античного імені також вказує на його духовну силу й незламність). Цей герой у постійному пошуку. Не можна сказати, що він не піддається настроям туги й розчарування; звичайно, переживає й такі стани. Проте перемагає все-таки рішучість і духовна сила. Герой стає втіленням романтичного самозречення. Його духовний порив – це органічне поєднання думки й почуття, розуму й серця, а ще – мрія про відродження Вітчизни, про її вільне майбутнє, заради якого варто пожертвувати навіть власним життям.

«…Прекрасний бачу монумент – хоч не горить ліхтар,
Та на чолі вінок, прикрашений зірками.
В блакитнім небі тіла мого жар
На сонці заблищить, як мармур чи як лід…
Затим піду в холодний світ
Легенд прекрасним духом; можу поклястися:
В очах і на чолі зірок десятки тисяч,
Приваба монумента – почуття людей поширять,
Він надихнути зможе,
В серця поверне думка віру,
Як чудо Боже…»15

Один із цікавих епізодів драми видається доречною аналогією до сучасних проблем, через що він буде завважений українським читачем. Персонажі сперечаються про те, чи можливо здійснити замах на російського царя, щоб тим самим запалити повстання та відродити Польщу. Але на перешкоді стає те, що цар приїде до Варшави з особливою метою – його мають офіційно проголосити королем Польщі, зокрема освятити цей обряд релігійним ритуалом. Якщо так, то вбити короля – страшний гріх, бо це означає

[15] Там само, с. 58.

вбити намісника Бога й очільника народу, тобто знову зруйнувати монаршу традицію, якою давніше пишалася ця країна. Повстанці бурхливо обговорюють цю проблему, але не доходять єдиної думки, що стає причиною втрати їхнього потенціалу, запалу до визвольної боротьби. Тривожний знак з'являється ще перед їхнім збройним виступом, провіщаючи майбутній провал. Отже, поет ставить непросту дилему: чи можна позбутися влади загарбника легальними й чесними методами? Чи варто вдаватися до радикальних засобів? Чи можливий у цьому випадку терор з боку уярмлених, що стане відповіддю на утиски чужої влади?

На тлі інших, що вагаються чи відмовляються від намірів, Кордіан лишається непохитним – і стає месником за кривди свого народу. Коли ж йому доводиться ставати до страти, із готовністю приймає таку долю:

Бо там перед людьми, бодай посаджений на палю,
Страждання приховаю, болі подолаю;
Я гордий! Тільки тут для сліз немає стриму...
Якби я знав, що вже без повороту
З землею попрощаюсь, – перед хвилею відльоту
На світ дивився б іншими очима.
Допитливіше! Довше! Може, й зі сльозами…
Бо там у парку між квітками
Повинна бути гарна квітка... Я ж її не знаю!..
Можливо, звук якийсь новий народжено струною...
А я не чув його... Бо щось не те зі мною!
Людей не хочу знати, хай мене стрічає
Земля – людей пестунка! Земле світла,
Пестункою дбайливою була ти і для мене?[16]

Драма Словацького постулює традиційне для романтизму протиставлення поміж героєм та його оточенням.

[16] Там само, с. 129-130.

Якщо герой, незважаючи на вагання та муки сумління, реалізує те, до чого був покликаний, то його земляки не виконують покладеної на них місії, їхню поведінку характеризує непослідовність, лукавство, навіть зрада. Варто підкреслити, що такого типу суперечності постійно викликають в нас живу реакцію, адже повторюються в різні епохи та в різних суспільствах. Саме тому романтична експресія Словацького не втрачає актуальності, принаймні в нашій частині Європи, де проблеми свободи та ідентичності все ще не розв'язані.

Ідейні акценти драми «Кордіан», зокрема ті, що присвячені безкомпромісності в боротьбі, є співзвучними проблемам, із якими стикається нині українське суспільство – у період війни, коли слід мобілізувати сили та рішуче протистояти ворогові. Будь-які внутрішні сварки та непорозуміння в цій ситуації є не просто небажаними, а дуже небезпечними і, може виявитись, фатальними в результаті. Адже питання морального вибору знову стають гострими й безапеляційними.

Окреслена у драмі Юліуша Словацького проблематика виявляється знову актуальною, якщо врахувати сучасні українські обставини, що надають їй нових конотацій та асоціацій. Символічний зміст та патріотичний пафос твору перегукується з героїчним спротивом українського народу російським окупантам, які уособлюють ту саму жорстоку й безоглядну силу імперського тиску, що й царська Росія в період Листопадового повстання 1830–1831 рр. Ідеться знову про визвольну боротьбу з усіма небезпеками та тривогами, які супроводжують конфлікт із потужним та численним ворогом.

У драмі органічно пов'язано індивідуальний та загальний вимір свободи. Особисті вагання та вибір головного героя достатньою мірою вмотивовані: вони ілюструють шлях непростого пошуку правди в собі. З іншого боку, це

шлях гартування особистості, яка виразно усвідомлює громадянський, патріотичний обов'язок. Відкритий фінал драми спонукає читача до роздуму над долею героя: загине він чи буде врятований? Проте вибір зроблено, і це найважливіший урок Кордіана.

Твір Юліуша Словацького схиляє до уважної рефлексії над природою імперського зла, що проявляється знову і знову. У ньому немає апелювання до України, як у ранній творчості того ж таки автора. Проте є символічний рівень сприйняття, коли почуття волі, обов'язку, патріотичного чину, непохитності народжуються в непростих обставинах, у внутрішніх муках та сумнівах. Сьогодні ж долі патріотично заанґажованих поляків та українців виявляють багато спільного, вони слугують нам добрим прикладом для усвідомлення непроминальної цінності свободи.

Література:

Вервес Г. *Юліуш Словацький і Україна. Літературно-критичний нарис*. Київ: Держлітвидав, 1959.

Kozak S. *«Romantyczna Ukraina» Juliusza Słowackiego* // „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze" (pod red. S. Kozaka). Warszawa: Wyd. Tyrsa, 2000.

Нахлік Є. *Творчість Юліуша Словацького й Україна. Проблеми українсько-польської літературної компаративістики: дослідження, статті*. Львів: Б/в, 2010.

Рильський М. Юлиуш Словацкий и украинская поэзия //
Рильський М. Зібрання творів: У 20 т. Т. 14. Київ: Наукова думка, 1986. С. 420.

Рихлік Є. *Українські мотиви в поезії Юліуша Словацького*. Ніжин, 1929.

Словацький Ю. *Зібрання творів: у 2 т.* Упор., вст. слово, заг. ред. Р. Лубківського. Львів: Світ, 2011.

Словацький Ю. *Кордіан*. Пер. В. Мельника. Львів: Літопис, 2024. 148 с.

Словацький Ю. *Українська дума*. Упор, вст. ст. В.Звенигородського. Львів: Каменяр, 1993.
Словацький Ю., *Срібний міф України: Поезії. Поеми. Драми*. Львів: Світ, 2005.
Юліуш Словацький і Україна: збірник наукових праць. За ред. Р. Радишевського. Київ: Міжнародна Школа Україністики НАН України, 2000.
Czermiński A. *Ukraina w poezji Słowackiego*. Lwów, 1930 [Nakładem autora].
Dopart B. *Wieszcz Ukrainy w czasach Józefa Bohdana Zaleskiego, Juliusza Słowackiego i Tarasa Szewczenki* // „Rocznik Komisji Kultury Słowian PAU", tom XII, Kraków: Wyd PAU, 2016.
Makowski S. *Krzemienieckie źródła twórczości Juliusza Słowackiego*, „Rocznik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza". Warszawa: Wyd. Instytutu Badań Literackich, 2005. Nr 40, s. 87–97.
Makowski S. *Słowacki: kontynuator Malczewskiego* // „Przegląd Humanistyczny", 1996, nr 40 (2), s. 411–429.
Radyszewski R., Zymomrya M. *Ukraiński kontekst twórczości Juliusza Słowackiego* // *Piękno Juliusza Słowackiego*. Red. J. Ławski, K. Korotkich, G. Kowalski, t. 1. Białystok: Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego, Wyd. UwB, 2012 [Seria Przełomy/Pogranicza, VI].
Słowacki i Ukraina. Red. M. Woźniakiewicz-Dziadosz. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 2003.
Słowacki J. Dzieła. T. 3. Kraków, 1882.
Sosnowska D. *Ambiwalencje i zprzeczności. O dziwnych Kozakach w polskiej literaturze romantycznej* // „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze" (pod red. S. Kozaka). Warszawa, 1994.
Szkoła ukraińska w romantyzmie polskim. Pod red. S. Makowskiego, U. Makowskiej, M. Nesteruk. Warszawa, 2012.
Toruń W. *Ukraina Słowackiego. Inspiracje, obrazy, idee* // *Prace dedykowane profesor Swietłanie Musijenko*, Białystok:

Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego, 2013, s. 577–584.
Troszyński, M. Słowacki pisze dramat // *Przestrzenie Teorii*. 2010. Nr 13. S. 13. URL: https://doi.org/10.14746/pt.2010.13.1.
Witkowska A. *Dziko – pięknie – groźnie, czyli Ukraina romantyków* // „Teksty Drugie", 1995, nr 2, s. 20–30.

РОЗДІЛ ІІІ. ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ АНТОНІЯ МАЛЬЧЕВСЬКОГО

§1. АСИМЕТРІЇ АНТОНІЯ МАЛЬЧЕВСЬКОГО

https://doi.org/10.37835/263-01-1.07

«Він був прикладом доброї поведінки; іншим учням у навчанні допомагав; і з честю для цієї школи був учнем, першість якого за спільною згодою шкільної влади, професорів, метрів й самих учнів визнано... Ім'я його зі справжньою повагою записане в книзі учнів. З упевненістю рекомендую його всім установам як молоду людину, яка за законом серця, високими здібностями та своєю поведінкою принесе користь в публічній освіті й буде в пригоді знаннями, якими ця школа з увагою й підтримкою виховання серця та розширення розуму наділяє. Він завжди буде вважатися в кременецькій школі за учня, спогад про якого приноситиме радість, і він має право на мою допомогу й допомогу педагогічних працівників, якщо такої потребуватиме, і шкільний мундир носити йому завжди дозволено,» — так написав про Антонія Мальчевського натхненник Волинської ґімназії Тадеуш Чацький[17]. Міф про сонячні кременецькі роки (1805-1811) використовувався часто, головним чином через інтригуючий дисонанс, таємничість метаморфози поета. Безтурботний час, проведений у Волинській гімназії, ігри, розваги — все це контрастує з життям Мальчевського після повернення з європейських подорожей. Перетворення чудового Антошка на особу, яка радше скидалася на лютеранського пастора — відкрите місце в біографії, особливо схильне до міфологізації. Ця шалена асиметрія підігріває образ Антонія Мальчевського

[17] Цит. за: Mazanowski M. Charakterystyki literackie pisarzów polskich, IV. Antoni Malczewski. Lwów-Złoczów, 1930. C. 5

як поета-романтика в усіх повноті та складності його характеру, життєвих перипетій і глибини трагізму.

Після смерті матері 1800 року Мальчевський перейшов під опіку доброї подруги батьків, Юліанни Скібіцької (уродженої Блендовської), яка сама виховувала свого сина Францішека. Пані Скібіцька була освіченою жінкою, і в її домі гостювали представники тогочасної еліти. Згодом Францішек Скібіцький став найкращим другом майбутнього автора «Марії». У 1803 році пані Скібіцька разом із сином та вихованцем переїхала з Дубна до Кременця. Хлопці не відвідували повітової школи, а навчалися приватно. Їхньою освітою опікувався також Тадеуш Чацький. Так сталося, що першим вчителем і провідником Францішека Скібіцького був саме Гуго Коллонтай, який, звільнившись з оломоуцької в'язниці завдяки втручанню імператора Олександра I, прийняв гостинність, запропоновану йому в домі матері Скібіцької, яка тоді мешкала в Дубно[18]. У 1805 році Мальчевський розпочав навчання у новоствореній Волинській гімназії — його прийняли до четвертого класу. Перебування в Кременці було, безсумнівно, найбезтурботнішими роками в житті поета. Мальчевський користувався великою симпатією як однокласників, так і професорів. Мальчевський, безсумнівно, заслуговував на прихильність Чацького — розумний, допитливий до світу, винятково талановитий, особливо в галузі математики, він вирізнявся з-поміж інших студентів. Помітно, що Чацький прихильно ставився до Мальчевського, а Казимир Владислав Вуйцицький в некролозі пані Скібіцької писав, що вона була вдячна Чацькому, в якому бачила не лише керівника, але й батька для свого сина Францішека та підопічного Антонія.

[18] T. J. Stecki, *Kilka nieznanych szczegółów z życia Antoniego Malczewskiego i pamiątki po nim pozostałe*, "Tygodnik Ilustrowany" 1869, № 77. C. 294-296.

Бєловський прямо вказує, що Антоній був «улюбленцем» Чацького[19]. Тадеуш Чацький бачив у Мальчевському не лише гострий розум і пристрасть до знань та досвіду. Він також мав до нього особливу довіру, адже Антонія було призначено членом студентського суду. Юзеф Уєйський, посилаючись на посвідчення, яке Чацький вручив Мальчевському, писав «(...) в цих захоплених словах є, зрештою, щось більше, ніж неупереджений відгук. У них відчувається, що цей хлопчик, про якого вони були сказані, був особливо, безпосередньо близький до свого вчителя»[20]. Архітектор успіху Волинської гімназії, яка з 1818 року стала Кременецьким ліцеєм, дуже дбав про підбір відповідних вчителів. Спілкування з видатними умами сприяло пробудженню академічних пристрастей Мальчевського. Не дивно, що згодом ми зустрічаємо Антонія в Європі, де він відвідує лекції з хімії та вивчає таємниці гіпнозу. Для розвитку особистості поета важливим було прищеплення гуманістичних і патріотичних ідеалів. У Кременецькій школі виховували «освічених патріотів, людей з широким кругозором, які мали стати гордістю відродженої країни»[21].

Предки й родичі Мальчевського проте були відомі з діянь не завжди шляхетних. Майбутній батько Антонія незабаром приєднався до Тарговицької конфедерації, щоб врятувати свій маєток, якому загрожувало банкрутство. Після народження дитини пані Мальчевська переїхала до Княгинина. Брат Антонія, Костянтин, народився у Варшаві 28 грудня 1797 року. А матір поета померла через три роки. Народження Антонія 3 червня 1793 року пов'язане зі скандалом. Ян Мальчевський успадкував частину значних

[19] Див: Ujejski J. Antoni Malczewski : (poeta i poemat). Warszawa, 1921. С. 17-19.
[20] Ujejski J. Antoni Malczewski : (poeta i poemat). Warszawa, 1921. С. 19.
[21] Див.: W. Piotrowski, *Słownik krzemieńczan, 1805-1832*, Piotrków Trybunalski 2005.

статків від свого батька Ігнація (пом. 1779). У Варшаві під час Чотирирічного сейму він зустрів свою майбутню дружину, Констанцію Філіпову Гауманнову, уроджену Блешинську. Ян не зміг встояти перед чарами вродливої заміжньої жінки. Незабаром з'явилася можливість вирішити незручну ситуацію рішуче. Батько Мальчевського отримав командування 17-м пішим полком коронної армії, до якого в 1790 році перейшов полковник Філіп Гауманн (1754-1829). Його дружина, Констанція, втекла з Мальчевським, попередньо пограбувавши чоловіка. Згодом вона надіслала чоловікові листа з вимогою розлучення, після чого переїхала до варшавського монастиря Візитаток. У 1792 році Констанція отримала свідоцтво про розлучення і вийшла заміж за Мальчевського. У 1793 році народився Антоній. Як ми вже згадували, після смерті матері 1800 року майбутній поет опинився під опікою Юліанни Скібіцької (1760-1843) в Дубно й Кременці.

Початок шлюбу батьків Мальчевського дослідники згадують ніби мимохідь, у гротескних образах. Водночас, Ян Мальчевський постає в їхніх розповідях як відважний чоловік, можливо, нерозсудливий, про що свідчить помітна схильність до марнотратства родинних статків та участі у справах, які не дуже похвальні — як-от підтримка Targовицької конфедерації, але не позбавлений чарівності. Про його опонента, Гауманна, навпаки, кажуть, що він незграбна людина, яка проте викликає деяку симпатію. Життя братів і сестер Мальчевського дослідники описують як ганебне чи неспокійне. Це в свою чергу слугує створенню образу Мальчевського як людини, яку завжди супроводжувала атмосфера скандалу, тому не дивно, що його життя було сповнене бійок, але також смутку і нещасть. Адже історія родини була позначена не лише порушеннями загальноприйнятих моральних норм, але й своєрідним фаталі-

змом — майже всі найближчі родичі поета пережили самотність, страждання і розлуку[22].

Були спроби шукати витоки творчості Мальчевського в його дитинстві. Тут дуже важливим виявився простір його юності — Україна, яка вже сучасниками Мальчевського була піднесена до статусу міфу. У підручниках і дослідженнях з романтичної літератури Мальчевський постає як один із трьох великих представників української школи в польській поезії — поряд із Северином Гощинським та Юзефом Богданом Залеським. У текстах, присвячених Мальчевському, підкреслюється факт його знайомства із Залеським[23].

Починаючи з 1830-х років про поета говорили як про співця України. Це має велике значення, особливо коли йдеться про легенду про Мальчевського, увічнену в романтичних текстах. У великій літературі на цю тему підкреслюється, що хоча всі поети вводили у свої твори природу, історію та народну поезію, вони створили три різні візії південно-східного прикордоння Речі Посполитої. Україна в «Замку Канів» Северина Гощинського — гайдамацька, бунтівна, затаврована дикістю і злочинністю. Україна Залеського — це спокійний край, сповнений мрій і спогадів. У його поезії відчувається «наївна грація стихійного піднесення, захоплення, і силою цього почуття, яке панує в ній, вона стає невимушеною, простою, природною піснею,

[22] Див: Ujejski J. Antoni Malczewski : (poeta i poemat). Warszawa, 1921; Danowska E. Po upadku Liceum Krzemienieckiego (1805-1831). Polemiki i wspomnienia. Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Folia 57, Studia Historica VII (2008). C. 76-91; W. Piotrowski, Słownik krzemieńczan, 1805-1832, Piotrków Trybunalski 2005; Zapomniane wielkości romantyzmu. Pokłosie sesji, red. Z. Trojanowiczowa i Z. Przychodniak, Poznań 1995.

[23] A. Witkowska, Bohdan Zaleski, tajemnica sukcesu i zapomnienia, w: Zapomniane wielkości romantyzmu. Pokłosie sesji, red. Z. Trojanowiczowa i Z. Przychodniak, Poznań 1995. C. 84.

польотом, рухом»[24]. З іншого боку, «Марія» Мальчевського відобразила образ шляхетського прикордоння, де була жива пам'ять про лицарську Польщу, де історія та міф промовляють через просторово-символічний вимір природи. Мальчевський створив образ меланхолійної, лицарської України, а степ перетворив на простір метафізичних заклинань. Голос природи, стихія історії та внутрішнє «я» зливаються тут воєдино. Степ виявляється місцем, де розкривається справжній, глибокий і таємничий вимір людського існування.

Процес міфологізації України розпочався ще наприкінці 16-го та на початку 17-го століть, але свого апогею досягнув у 19-му столітті. Існує кілька причин, чому Україна досягла рангу поетичного міфу. По-перше, тут утвердився лицарський дух. По-друге, люди були зачаровані дикою природою, народними звичаями та легендами. По-третє, українська земля сприймалася як територія, над якою витав дух польсько-козацького минулого. Романтична література породила міф про Україну, таємничу і дику, але водночас привабливу своєю безмежністю. Українські мотиви мали велике значення для формування національної та культурної свідомості, а також опосередковували появу нового поняття нації. Нація сприймалася в дусі роздумів Йоганна Готфріда Гердера — як цивілізація, створена людьми в конкретному географічному середовищі впродовж історії. Вона асоціювалася зі сферою культури, особливо з її духовним аспектом[25]. Міфологізація України стосувалася як шляхетської, так і козацької історії, людей і природи. Південно-східне пограниччя постало в літературі

[24] Krukowska H. Ciemna strona bytu w romantycznym poemacie Malczewskiego в: Antoni Malczewski, Maria. Powieść ukraińska. Podobizna autografu. Wydanie jubileuszowe. Kielce, 2025. C. 82.

[25] Z dziejów stosunków literackich polsko-ukraińskich pod red. S. Kozak, Wrocław 1974. C. 191-237.

як таємничий, дикий, але водночас і меланхолійний край, де все ще звучить пам'ять про минуле, викликана, серед іншого, через використання топосу могили та кургану. Ідентифікаційним знаком безмежних просторів став козак — з одного боку, символ безперешкодного життя, з іншого — символ прагнення до свободи[26].

Аліна Вітковська зазначила, що саме «Марія» була основою мислення української школи в поезії[27]. Мальчевський був тим поетом, який вмістив основні складові українського міфу в одне речення: «Step — koń — kozak — ciemność — jedna dzika dusza»[28]. Галина Круковська, у свою чергу, показала, що Україна в «Марії» — це простір, який валоризується у двох функціях. По-перше, завдяки тому, що поетичний роман Мальчевського, заснований певною мірою на вальтерскоттівських зразках, піднімає національну проблематику — Україна символізує долю Польщі в цілому. Український степ, над яким нависають звуки, що доносяться з лицарських могил, в яких відбивається дух старої Польщі — передає оповідачеві поеми сумну історію національної історії. Порожній, безкрайній степ має глибоке метафізичне значення — він нагадує архетипну пустелю, завдяки чому також символізує світ як незбагненну, онтологічну таємницю. Україна Мальчевського виявляється місцем, де людина усвідомлює свої темні стосунки з космосом, що стає причиною її безмежного відчаю[29].

---

[26] Ibidem.

[27] Див.: A. Witkowska, Bohdan Zaleski, tajemnica sukcesu i zapomnienia, w: Zapomniane wielkości romantyzmu. Pokłosie sesji, red. Z. Trojanowiczowa i Z. Przychodniak, Poznań 1995.

[28] Malczewski A. Maria. Powieść ukraińska. Bialystok 2002. C. 133.

[29] Krukowska H. Ciemna strona bytu w romantycznym poemacie Malczewskiego в: Antoni Malczewski, Maria. Powieść ukraińska. Podobizna autografu. Wydanie jubileuszowe. Kielce, 2025. C. 65.

Мальчевського часто представляли як людину пограниччя, представника людей «звідти», охоронця національної історії, захисника здобутків своїх предків[30]. Він творив як митець, який, відповідно до ролі, відведеної поетові романтиками, зберігає у своїй творчості те, що є конститутивним для пам'яті нації. Дійсно, у своїй творчості лірик зобразив Україну — землю, що пам'ятає криваві битви за свободу вітчизни, де ще існує пам'ять про лицарський дух, а двір сприймався як притулок польської традиції. Сьогодні, однак, важко сказати, чи претендував Мальчевський на роль поета-пророка, який формує національну свідомість поляків.

Варто зазначити, що в авторській біографії «Марії» співіснують дві України. Перша — це Аркадія, край щасливого дитинства і буйної юності, а також освіти, в якій важливе місце посідала пам'ять про історію та патріотичні ідеали. Друга, натомість, — це Україна, якою її побачив поет, повернувшись з подорожі. Її образ закарбувався у вірші Мальчевського «O jak przykro do swoich wracać bez nadziei». На сприйняття Мальчевським цього регіону, безсумнівно, вплинули його враження від європейських подорожей, а також досвід сходження на Монблан. На Мальчевського, безумовно, подвійно вплинула меланхолія степу після повернення, яка, на його думку, була пов'язана з деструктивними відчуттями — смутком, стражданням і самотністю.

У розповідях і літературних творах епохи романтизму та пізніших епох поета зображували з теорбаном, який співає українські думи. Мальчевський вніс у твір місцевий колорит, змалювавши образ безмежних степових просторів

[30] Див: J. Kolbuszewski Kresy, Wrocław 1999; Р. Радишевський. Володимир Висоцький — київський позитивіст з романтичним серцем у: В. Висоцький. Поеми, лірика, сатира. Київ 2012; S. Uliasz, O literaturze kresów i pogranicza kulturów, Rzeszów 2001.

з характерною для них флорою і фауною. Він використовував лексику, що побутувала на пограниччі. Однак, як показали дослідники, які займаються мовно-стилістичним шаром «Марії», у поемі знаходимо відносно небагато регіоналізмів. Як зазначає Уршуля Сокульська: «Текст поетичного роману пов'язаний мовно і тематично з пограниччям. Пам'ятаймо: поет малює нам картину України XVII століття. Отже, в лексичному шарі (і не тільки) можна помітити насамперед архаїку та регіональну стилізацію. Тут чітко простежуються архаїзми, які вже не вживалися у 19 столітті, рідкісні слова, слова, зафіксовані лише у письменників-романтиків. Нарешті, є форми, які вже не належали до загальної мови того часу, а у випадку письменників пограниччя були насамперед стилістично зумовлені»[31].

Однак у «Марії» ми маємо справу не стільки з реальною Україною, територією з визначеною топографією, скільки з уявним простором. Виникає питання, якою мірою Мальчевський пізнав Україну? Він бував на Волині під час військової служби і повертався сюди зі своїх подорожей Європою. Він був добре знайомий із землями Поділля та Волині, які в літературі зараховували до території польської України. У розповідях сучасних біографів Мальчевський постає як людина еліти, вихована в західному, подільському регіоні України, але з міцними зв'язками з Варшавою, як мандрівник-громадянин світу. Незважаючи на це, в польській культурі увіковічнився міф про поета з України, який був пов'язаний зі сприйняттям життя Мальчевського крізь призму «Марії». Асиметрія в глибинних сенсах поетичного світу Мальчевського здатна проявляти свою природу ще не одне століття, допоки не пригасне інтерес до

[31] Sokólska U. Leksyczne cechy „Marii" Antoniego Malczewskiego в: Antoni Malczewski, Maria. Powieść ukraińska. Podobizna autografu. Wydanie jubileuszowe. Kielce, 2025. C. 396-397.

цього невеликого, проте емоційно й історично значного доробку.

У 1816-1821 роках Мальчевський відвідав Швейцарію, Італію та Францію, де познайомився з месмеризмом. З точки зору його творчості надзвичайно важливою подією стало ймовірне знайомство з провідним англійським романтиком — Джорджем Байроном. Після повернення до Польщі він оселився на Волині. Відомо, що Мальчевський повернувся з-за кордону під великим враженням від поезії Байрона. У «Марії» можна знайти низку відсилань до творчості англійського поета. Зокрема, поема Мальчевського має багато зв'язків з «Корсаром», «Гіауром» та «Абідоською нареченою». У Венеції він начебто познайомився з лордом Байроном та іншими англійцями, а поема Байрона «Мазепа» виникла з подробиць, які наш поет розповів там автору. Байрон перебував у Венеції з середини вересня 1818 року до кінця травня 1819 року, про що свідчить його листування. Поема «Мазепа», з іншого боку, була написана в Равенні, восени 1818 року: «Коли Мальчевський був у Венеції, то зустрівся там з Байроном [...] Мальчевський розповідав мені, що, розмовляючи з Байроном на теми, що стосувалися Польщі, він цитував йому випадок з Мазепою, його залицяння і покарання за це». Модзелевський помилково стверджував, що Байрон написав «Мазепу» лише після зустрічі з Мальчевським, але це не змінює того факту, що розмова про Мазепу могла мати місце. Зустріч Мальчевського з Байроном могла відбутися у Венеції наприкінці листопада — на початку грудня 1818 або на початку 1819 року. З іншого боку, в біографії автора «Корсара» немає жодної згадки про зустріч з Мальчевським. Байрон, безумовно, зустрічався з поляками, про що свідчить його лист від 24 червня 1814 року: «Вчора ввечері мене познайомили з герцогами Меттерніхом, Радзивіллом і Чарторийськими. Можете собі уявити мій жах, адже я не воло-

дію французькою мовою. На щастя, вони розмовляють італійською, а я колись вільно володів цією мовою і ще не зовсім її забув. Радзивілл сказав, що його дружина «чудово володіє англійською» і що вона захоплюється поезією»[32]. Юзеф Уєйський стверджував, що немає підстав сумніватися у знайомстві Мальчевського з Байроном[33]. Беручи до уваги тогочасні реалії, шлях, яким він подорожував, і його контакти з людьми з усього світу, слід зробити висновок, що Мальчевський, найімовірніше, зустрічався з Байроном. Особливо, якщо додати до цього свідчення близьких до поета людей. Проте не варто змішувати факт зустрічі із фактом посвячення англійського поета в подробиці історії Мазепи. Ще важливо додати, що історія про Мазепу була популярною в добу романтизму, адже втілювала важливий для тогочасної культури образ: майже фатальна закоханість, образ непізнаваного метафізичного степу, куди оголеного коханця випускають прив'язаним навспак на сполошеному коні, а той коханець стає другою особою в імперії, проти котрої врешті повстає. Навіть без авторського фантазування ця історія здатна збурити розуми молоді.

Наприкінці липня — на початку червня 1821 року Мальчевський перебував у Низкиничах у Яна Модзелевського, який керував уже значно збіднілим маєтком поета. У цей час автор «Марії» взяв в оренду невеликий маєток — Хотячів. На це він виділив певну суму грошей, яку, ймовірно, отримав від продажу того, що залишилося від маєтку його батька або дядька — Ксаверія Блешинського, який помер бездітним у 1811 році. Заглиблюючись у біографію Мальчевського, важко не дійти висновку, що 1821-1822 роки були вирішальними. У 1821 році Мальчевський відновив контакти зі своєю далекою двоюрідною сестрою

[32] J. Żuławski, *Byron unposed*, Warsaw 1966. C. 148.
[33] Ujejski J. Antoni Malczewski : (poeta i poemat). Warszawa, 1921. C. 22.

Зофією, уродженою Модзелевською. Вперше він зустрівся з нею десять років тому, під час канікул, проведених у будинку свого дядька. Роками пізніше, як пише Марія Дерналович, на своє нещастя, він знову зустрів її як пані Руцінську, а її тоді «роздирали нервові спазми»[34]. Під час візитів до Руцінських, найімовірніше, у вересні 1821 року, поета вразив напад істеричних конвульсій господині будинку. Незабаром з'ясувалося, що Мальчевський може вилікувати Руцінську за допомогою магнетизму. Візити повторювалися дедалі частіше, і наприкінці червня — на початку липня 1822 року поет переїхав до Руцінських у Ласкові. Ситуація в будинку Руцінських незабаром стала причиною пліток і багатьох незручних ситуацій. Про одну з них згадує Генрик Цешковський: «Я пам'ятаю їхні візити до нас у Бортнів. Вони обоє приїжджали в кареті, її чоловік — на екіпажі, бо тільки він міг везти її без нервових болів, яких вона зазнавала в дорозі. Вони разом входили у вітальню, чоловік позаду з грілкою, щоб зігріти їй ноги. Їхні стільці, спочатку розсунуті, повільно в'їжджали один в одного, рука в руку, і в такому положенні вони залишалися до кінця свого візиту. Певно, що Мальчевський боровся з собою, щоб звільнитися від цього кохання чи хвороби»[35].

Мальчевський, вочевидь, силкувався розірвати обтяжливі зв'язки. На зламі січня і лютого 1823 року він покинув дім Руцінських і поїхав до Луцька. Однак незабаром там з'явилася Руцінська. На зламі січня і лютого 1823 року вони повернулися до Ласкова, і там Руцінська під час магнітного сеансу в присутності чоловіка заявила, що тільки розлучення може принести їй полегшення від страждань. У березні 1823 року Мальчевський і Руцінська виїхали до

[34] Ujejski J. Antoni Malczewski : (poeta i poemat). Warszawa, 1921. C. 8.
[35] Danowska E. Po upadku Liceum Krzemienieckiego (1805-1831). Polemiki i wspomnienia. Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Folia 57, Studia Historica VII (2008). C. 79.

Гнідави, де зупинилися в гостях у пані Липської. Саме тоді здоров'я Мальчевського почало погіршуватися: «Тим часом стан його погіршувався в усіх відношеннях: майно через занедбаність занепадало, а зародок немочі, який згодом приніс йому смерть, вже почав проявлятися в тілесних недугах [...]»[36].

Перебування в Гнідаві було продовжено. Мальчевський знову спробував розірвати обтяжливі зв'язки. Він виїхав до Блудова, маєтку Олександра Блендовського, можливо, з надією повернути борг. Він провів там два тижні, і його місцезнаходження ретельно приховувалося. Незабаром у Блудові з'явилася Руцінська, про яку писав Скаршевський — друг Мальчевського з часів його військової служби: «[...] власне кажучи, кілька тижнів він дихав вільно, пристрасно захоплювався полюванням з хортами, мав їх і сідлового коня в Хотячеві і послав людину, щоб привезти їх; такий контакт послужив для його виявлення»[37]. У Блудові наприкінці червня — на початку липня 1823 року Мальчевського і Руцінську відвідали Юліанна Скібіцька та її син Францішек. Метою візиту була допомога поетові у складній ситуації, про що свідчить лист Мальчевського до Францішека Скібіцького, надісланий з Немирова 15 липня 1825 року, де також згадується про труднощі проведення розлучення. Про повернення Руцінської до чоловіка не могло бути й мови. Другу половину липня 1823 року подружжя провело в Немирові, звідки поїхало до Глубочека — маєтку Яна Модзелевського, а потім прибуло до Низкиничів — маєтку, отриманого Руцінською як придане. Матеріальне становище поета ставало дедалі гіршим. Йому доводилося шукати кошти на утримання Руцінської та себе. Руцінський не виконував своїх фінансових зобов'язань пе-

[36] Ujejski J. Antoni Malczewski : (poeta i poemat). Warszawa, 1921. C. 10.
[37] Ibidem. C. 10.

ред дружиною. У цей час Мальчевський чекав на гроші — сподівався, що Блендовський поверне йому борг, писав листи до Францішека Скібіцького з проханням про позику.

Наприкінці лютого — на початку березня 1824 року Мальчевський і Руцінська прибули до Варшави. Свідки подій, вбачали у ставленні Руцінської до Мальчевського стосунки еротичного характеру. Біографи також не мали сумнівів щодо мотивації Руцінської та характеру її стосунків з Мальчевським. Юзеф Уєйський писав, що поводження «з особою жіночої статі з боку молодої людини викликає — не беручи до уваги навіть навіювання і суто магнітний ефект — певні еротичні наслідки»[38]. У світлі останніх досліджень це судження підтвердилося. Влодзімєж Штурц, пишучи про стосунки Мальчевського з Руцінською, був далекий від евфемізму: «(...) Йшлося не просто про «магнітне лікування», а про звичайну сексуальну манію, якою Руцінська під виглядом неврозу мучила Мальчевського. Період пекла, який проявився під час їхнього перебування у Варшаві, тим гостріший, що пов'язаний із цілковитою відданістю поета своїй коханці, на яку давала згоду «високоморальна» суспільна думка»[39]. Люди, які знали поета з минулих років, коли він упивався світом краси, не могли надивуватися неймовірній зміні, що відбулася з ним. Чарівний Антоній, старанний учень з Кременця, улюбленець Тадеуша Чацького, захисник Модліна, палкий коханець жінок, виглядав і поводився як старий, навчений життям чоловік, хоча йому було трохи більше тридцяти. Дуже важливим видається свідчення Юзефа Залуського — брата колишньої коханки Мальчевського Францішки Любомирської, уродженої Залуської — у листі до К. Туровського:

[38] Ibidem. C. 10.

[39] Цит. за: Ujejski J. Antoni Malczewski : (poeta i poemat). Warszawa, 1921. C. 11.

«[...] все, що я знаю, це те, що я бачив його у Варшаві — перед тим, як він видав «Марію» — зміненим, дивно постарілим, сухорлявим: з цього Адоніса, схожого рисами обличчя на молодого Станіслава Августа, я побачив, на свій превеликий подив, чоловіка, схожого на лютеранського пастора в якомусь жалобному напівдуховному вбранні, але не на католицького священика, — він був цілком заклопотаний магнетизмом»[40].

Що ж перетворило енергійного юнака на стариганя? Важко знайти однозначну відповідь. Також неможливо сказати, коли саме відбулася ця зміна. Джерела змін не можна шукати лише у токсичних стосунках з хворою жінкою. Юзеф Уєйський та Марія Дерналович писали, що поет повернувся зміненим з подорожі Європою. Там він пережив певне розчарування в коханні, а його стосунки з коханням усього життя, Францішкою Любомирською, розпалися. Кульмінацією його європейських мандрів стало підкорення Монблану у 1818 році — переломний момент у формуванні його духовної біографії. Євгеніуш Кухарський стверджував, що джерела фізичних і духовних змін слід шукати в переживаннях поета після повернення з мандрів[41]. Дослідник опонує думці Юзефа Уєйського, який переломний момент духовної трансформації поета пов'язував з Монбланом. Посилаючись на свідчення, пов'язані з хворобою Мальчевського, симптоми якої нібито проявилися у Франції, Кухарський пише: «(...) одне здається безсумнівним: страждання було невиліковним, і цей період відходу від світу і пошуку усамітнення, який не можна узгодити ні з настроєм першої фази після повернення (...), ні з його постійним перебуванням на Волині і дозріванням його сто-

[40] Ibidem. C. 11.

[41] Див.: Kucharski, E. Kilka uwag o życiu i pismach A. Malczewskiego. Lwów, 1924.

сунків з Руцінською, слід розглядати як проміжну ланку між першою фазою і другою, як час, коли зароджувалося відчуття, що для нього немає порятунку. Тут лежить переломний момент його життя, відтепер весь духовний горизонт розмивається. Юнак, який любить життя, його принади і спокуси, починає відчувати, що «з'їв гіркі, отруєні коржі світу», бачить, як повільно наближається загибель, усвідомлює, що «смерть залишила в його грудях чорні шрами»[42]. Треба зробити висновок, що кожен з дослідників був у чомусь правий. На нашу думку, трансформацію Мальчевського не можна ототожнювати з одним етапом його життя чи одним переживанням. Можна говорити про кілька імпульсів, реалізованих в окремих переживаннях, які створюють своєрідний екзистенційний переворот. Одним із них була хвороба. Поет тяжко захворів під час подорожі Європою, в Марселі. Найімовірніше, він страждав на рак, і таке твердження знаходимо в розповіді К. В. Вуйціцького: «Між тим, добре відомо, що під час закордонної подорожі, до якої його змусила важка хвороба в Марселі, він відчув перший напад невиліковної хвороби, яка згодом розвинулася і визріла. Помер від внутрішньої скіри»[43]. Здоров'я Мальчевського продовжувало погіршуватися, що не тільки позначалося на його зовнішньому вигляді, але й, мабуть, вплинуло на зміни в його духовному житті.

Переживання страждань через відторгнення, болісне почуття відповідальності за іншу людину, відсутність перспектив на майбутнє, прогресуюча хвороба — все це знайшло відгук у «Марії» й утворило найбільш трагічну літературну асиметріюпоета. Мальчевський, мабуть, сподівався, що поему оцінять, і це поклало б край його фінан-

[42] Kucharski, E. Kilka uwag o życiu i pismach A. Malczewskiego. Lwów, 1924. C. 24-25.

[43] Цит. за: Kucharski, E. Kilka uwag o życiu i pismach A. Malczewskiego. Lwów, 1924. C. 30.

совим проблемам. «Марія» — поетичний роман у двох піснях, і це перше використання цього жанру в польській літературі. Написаний у Варшаві в 1824 році, опублікований там же в 1825 році, присвячений Юліану Урсину Нємцевичу. Парафразою «Марії» є поема Юліуша Словацького «Вацлав», а оперною адаптацією — «Марія», твір Романа Статковського. Мальчевський видав «Марію» на позичені гроші — фінансову підтримку у вигляді тисячі злотих надав князь Станіслав Яблоновський. Не виключено, що поет розраховував на підтримку з боку Нємцевича, якому присвятив «Марію». Мальчевський навіть приїхав до нього, щоб передати примірник. Літній Нємцевич прийняв його досить холодно. Старий поет вказав юнакові на всі труднощі тернистого шляху, на який той наважився, і не міг симпатизувати виду письменництва, абсолютно чужому його давнім переконанням[44]. Окрім цієї зустрічі, Мальчевський не шукав інших контактів зі столичним літературним світом. Поема не принесла авторові ні слави, ні грошей. Причини недооцінки «Марії» проаналізував Казімєж Владислав Вуйціцький: «Формат був не в моді [з огляду на поетичний метр. — Ю. З.], автор був абсолютно невідомий; нарешті, вона була зустрінута холодною критикою на самому порозі літературного світу, нездатною навіть оцінити справжню цінність такого геніального явища»[45]. Тому Мальчевський помер недооціненим поетом. Тут можна говорити про своєрідний трагічний парадокс — поет пішов з життя за два роки до слави.

Наприкінці свого життя Мальчевський цурався світу. Можна сказати, що чим далі він віддалявся від рідних, тим більше потребував їхньої допомоги. Зі свідчень Яну-

[44] W. Szymanowski, Antoni Malczeski, "Kurier Warszawski" 1876 № 75. С. 270.

[45] Цит. за: Ujejski J. Antoni Malczewski : (poeta i poemat). Warszawa, 1921. С. 32.

шевського, процитованих раніше, здається, що поет, приречений на суспільний остракізм і покинутий варшавським суспільством, повинен був боротися зі своїми зростаючими проблемами наодинці[46]. Однак збережені документи свідчать, що це лише частина правди. У свідченнях і спогадах того часу Мальчевський постає як горда і благородна людина. Юзеф Залуський, брат Францішки Любомирської, писав: «Це була молода людина з надмірними амбіціями; якби він пішов до своїх колишніх колег, а не ховався від них, вони б врятували його від нещастя»[47]. Те, що Мальчевський міг розраховувати на підтримку своїх колишніх друзів, підтверджує цитоване вище свідчення Романа Залуського про допомогу генерала Коссецького у справі працевлаштування Мальчевського в Міністерстві внутрішніх справ. Наведені вище свідчення суперечать образу нещасного поета, який опинився на дні через лицемірство, людську нечутливість і черствість його останньої супутниці життя, Зофії Руцінської. Цілком ймовірно, що поет не міг розраховувати на допомогу цієї жінки. Не дивно, що його супутниця виявилася безпорадною перед обличчям тяжкої хвороби коханого. Підтвердженим фактом є те, що Руцінська покинула квартиру на Електоральній одразу після смерті Мальчевського. Не з'явилася вона і на похороні. Формальностями, пов'язаними з похованням поета, займався Кароль Коссовський. Агонія автора «Марії», мабуть, була жахливою. Відомо, що він був у боргах — ледь вистачало на елементарні ліки. У першій половині XIX століття не було сильних знеболювальних, які б допомогли на останній стадії раку. Навіть якби полегшуючий ефект наркотиків був відомий, Мальчевський не зміг би їх собі до-

[46]Див.: Ujejski J. Antoni Malczewski : (poeta i poemat). Warszawa, 1921. C. 34.

[47] Цит. за: Ujejski J. Antoni Malczewski : (poeta i poemat). Warszawa, 1921. C. 35.

зволити. Поет помер у страшних муках. Він помер опівдні 2 травня 1826 року. Його смерть одразу ж стала предметом різноманітних здогадок і пересудів: «Доведений до злиднів, покинутий світом, серед якого йому ще недавно сяяли навіть найближчі й найрідніші, до яких він сам не хотів простягнути руку допомоги, занурений у магнетизм, таємничі справи якого відволікали його від болючої дійсності»[48].

Пронизливий опис перших годин після смерті поета можна знайти в тексті Ришарда Пшибильського: „Під простирадлом вистигало тіло поета. По кімнаті ходили канцеляристи, перераховуючи та опечатуючи речі. Деякі меблі, шафа, порцеляна, фаянс і скло залишилися по Мальчевському. З кращих речей: кілька книг французькою, англійською, три примірники «Марії», твори і портрет Байрона. Портрет поета, який, як писав Міцкевич, ніколи не брехав»[49].

Література

Висоцький В. Поеми, лірика, сатира. Київ 2012.

Danowska E. Po upadku Liceum Krzemienieckiego (1805-1831). Polemiki i wspomnienia. Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Folia 57, Studia Historica VII (2008). C. 76-91

Kolbuszewski J. Kresy, Wrocław 1999.

Kucharski, E. Kilka uwag o życiu i pismach A. Malczewskiego. Lwów, 1924.

Malczewski A. Maria. Powieść ukraińska. Bialystok 2002.

[48] Ujejski J. Antoni Malczewski : (poeta i poemat). Warszawa, 1921. C. 36.
[49] Цит. за: Ujejski J. Antoni Malczewski : (poeta i poemat). Warszawa, 1921. C. 36.

Malczewski A. Maria. Powieść ukraińska. Podobizna autografu. Wydanie jubileuszowe. Kielce, 2025.

Mazanowski M. Charakterystyki literackie pisarzów polskich, IV. Antoni Malczewski. Lwów-Złoczów, 1930.

Szymanowski W. Antoni Malczeski. Kurier Warszawski, 1876, № 75. C. 265-272.

T. J. Stecki, Kilka nieznanych szczegółów z życia Antoniego Malczewskiego i pamiątki po nim pozostałe. Tygodnik Ilustrowany, 1869, № 77. C. 294-296.

Uliasz S. O literaturze kresów i pogranicza kulturów. Rzeszów 2001.

W. Piotrowski, Słownik krzemieńczan, 1805-1832. Piotrków Trybunalski, 2005.

Z dziejów stosunków literackich polsko-ukraińskich, pod red. S. Kozak, Wrocław 1974.

Zapomniane wielkości romantyzmu. Pokłosie sesji, red. Z. Trojanowiczowa i Z. Przychodniak, Poznań 1995.

Żuławski J. Byron unposed. Warsaw 1966.

Наукове видання

ПОЛЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА УКРАЇНИ
У СИНХРОНІЇ ТА ДІАХРОНІЇ.
POLSKA LITERATURA UKRAINY
W SYNCHRONII I DIACHRONII
До 200-річчя видання поеми польського поета-романтика
Антонія Мальчевського «Марія»
Do 200-lecia wydania poematu polskiego poety
romantycznego Antoniego Malczewskiego „Maria”

Колективна монографія
Monografia zbiorowa

Підписано до друку 01.03.2026. Папір офсетний.
Гарнітура PT Serif. Умовн. друк. арк. 5,7.
Умовн. фарбо-відб. 5,7. Термін придатності необмежений,
зберігати в сухому місці.

Видавництво «Крок»
Свідоцтво ДК No.3538 від 30.07.2009 року
вул. Гайова, 56, м. Тернопіль, Україна, 47722
info@krokbooks.com